

Univerzita Pardubice

Fakulta filosofická

Levorukost v současné české společnosti
proměny postoje k levorukosti v posledních čtyřiceti letech

Bc. Renata Pekařová

Diplomová práce 2011

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29. 6. 2011

Renata Pekařová

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá fenoménem levorukosti v současné české společnosti a změnami, které společnost doznala od roku 1967, kdy bylo oficiálně zrušeno přeučování levorukosti na pravorukost. Práce se zaměřuje na způsob, jakým je v současnosti vnímána a hodnocena levorukost, potažmo na význam přiřkládaný laterální symbolice.

KLÍČOVÁ SLOVA

lateralita, pravo-levá symbolika, symbolická klasifikace

ANNOTATION

The thesis deals with the phenomenon of left-handedness in contemporary Czech society and the changes society has undergone since 1967, when it was officially abolished the reformatory-training of left-handed children. The work focuses on the way of perceiving and evaluating left-handedness, hence the importance attached to the lateral symbolism.

KEYWORDS

laterality, left-right symbolism, symbolic classification

*za pomoc a podporu při psaní této práce děkuji Mgr. Petru Pabianovi,
Th.D. a všem mým oporám (přicházejícím ze všech směrů)*

Obsah

Úvod	7
Rešerše literatury.....	10
Symbolická klasifikace a tělo.....	12
Symbolika pravo-levé polarity	16
Výjimky.....	22
Náboženská symbolika pravé a levé ruky v díle Roberta Hertze....	24
Robert Hertz.....	24
Přednost pravé ruky: studie o náboženské polaritě	28
Kritika Hertzova díla o laterální symbolice.....	39
Metodologie.....	41
Kvalitativní výzkum	42
Respondenti.....	43
Metody získávání dat – kvalitativní rozhovory.....	43
Průmět pravo-levé symboliky v přeučování leváků	46
Přeučování v rodině	48
Dílčí závěr	55
Přeučování ve škole.....	56
Dílčí závěr	67
Závěr	69

Úvod

V diplomové práci se zaměřím na fenomén levorukosti v české společnosti, konkrétně potom na způsob, jakým byla společností v posledních zhruba čtyřiceti letech nahlížena a hodnocena. Teoretickým zakotvením práce je dílo Roberta Hertze o symbolice pravo-levé polarity a způsobu, jakým se promítá do významové klasifikace prostoru a sociální struktury. Tato klasifikace je přítomna ve všech lidských kulturách, přičemž pravá strana je téměř vždy upřednostňována před levou. Výrazným příkladem preference pravé strany je postoj zaujímaný společností k lateralitě horních končetin, tedy k pravorukosti, resp. levorukosti¹. Tento postoj odpovídá symbolickým hodnotám připisovaným oběma stranám. Vzhledem k tomu, že pravo-levá symbolika je kulturním konstruktem, je i její odraz v preferované lateralitě horních končetin výrazem tohoto konstruktů. A protože symbolické vnímání podléhá vývoji společnosti, není ani jeho průmět do symbolické klasifikace těla statický fenomén. V současné době je symbolika pravé a levé strany, resp. ruky na ústupu. Nicméně minimálně do poloviny minulého století byla pravorukost pojímána jako žádaná vlastnost a levorukost jako něco nepatřičného, stigmatizujícího, co je třeba odstranit. Levoruké děti proto byly, stejně jako v mnoha jiných kulturách, v používání levé ruky omezovány a nuceny přeorientovat se na pravorukost. Oficiální změna přístupu k levorukosti nastala v roce 1967 vydáním pokynu Ministerstva školství a kultury, který nařizoval individuální přístup k levorukým žákům a cílevědomou podporu jejich levorukosti. Tímto pokynem došlo ke změně oficiálního, státem daném přístupu

¹ V češtině neexistuje souhrnný termín vyjadřující levou a pravou stranu či leváctví a praváctví (jako např. v angličtině *sidedness*, *handedness* nebo v němčině *Seitigkeit*, *Händigkeit*), pro tento účel se používá mezinárodní vědecký termín *lateralita* (z lat. *latus*, *lateris*, n. – strana, bok). Pojem *lateralita* znamená *praváctví a leváctví vůbec*, v nejširším slovy smyslu *pravou a levou stranu*. Konkrétními projevy *laterality* jsou: *lateralita horních končetin*, *lateralita dolních končetin*, *očí a uší*. Drnková-Pavlíková, Z.; Syllabová, R. *Záhada leváctví a praváctví*, s. 12.

k levákům, ovšem platnost vyhlášky nepokrývá vnímání skutečných lidí a přístup, jaký v praxi zaujímají k levorukosti. Je zřejmé, že lidský postoj k levorukosti nelze předefinovat ze dne na den jedním nařízením, a je pravděpodobné, že se výrazně nezmění ani v horizontu několika let. Proces proměn kulturně vytvořených hodnot je velmi pozvolný, neboť hluboko sahající kořeny symbolické kulturní klasifikace nelze vyrvat tak snadno. Proto tyto kulturně zakořeněné mechanismy mohou, aniž by si toho člověk byl vědom, ovlivňovat jeho postoje. Právě otázka toho, jak se vyvíjely a měnily kulturně zakotvené symbolické hodnoty spojované s pravou a levou stranou a s nimi postoj společnosti k levorukosti, je pro mou práci stěžejní. Ve své práci se tedy zabývám vývojem sociálního nahlížení levorukosti, resp. vývojem významu, jenž je přikládán laterální symbolice. V rámci tohoto výzkumného záměru si kladu následující otázky: Jakých změn v přístupu k levorukosti doznala česká společnost od oficiálního zrušení násilného přeučování leváků? Jak se v průběhu uplynulé doby změnilo pojmání levorukosti jakožto sociálního stigma? Jak se symbolická klasifikace založená na pravo-levé opozici promítala v přístupu k levákům v rámci rodiny a v rámci instituce školy?

První tři kapitoly jsou věnovány teoretickému a metodologickému základu, z něhož práce vychází. V první kapitole (*Rešerše literatury*) představuji základní použitou literaturu, druhá kapitola (*Symbolická klasifikace a tělo*), jež je výchozím teoretickým bodem práce, předkládá koncept těla jakožto objektu a prostředku kulturní symboliky; v této kapitole rovněž představuji dílo Roberta Hertze zabývající se náboženskou symbolikou pravé a levé ruky. Třetí kapitola je věnována použité výzkumné metodologii.

V následující části práce (*Průmět pravo-levé symboliky v přeučování leváků*) se zabývám praxí přeučování levorukosti, přičemž vycházím z výpovědí respondentů, kteří byli přeučováni v různých obdobích uplynulých čtyřiceti let. Tuto praxi, jdoucí ruku v ruce s významem připisovaným symbolickým hodnotám duality pravé a levé, zkoumám

na dvou úrovních – z hlediska prostředí rodiny (prostředí, v němž probíhá primární socializace) a z hlediska prostředí školy (prostředí, v němž probíhá sekundární, institucionalizovaná forma socializace). Důvodem, pro který se zabývám těmito dvěma vlivy odděleně, je specifická způsobu sociálního ovlivňování každého z nich.

Rešerše literatury

Systematické vědecké studium levorukosti je záležitostí relativně mladou; jeho počátky spadají do konce devatenáctého století, kdy se začala studovat nesouměrná činnost pravé a levé mozkové hemisféry.² K biologické perspektivě, která je dodnes nejčastějším způsobem zkoumání levorukosti, přibyla počátkem dvacátého století perspektiva pedagogická. Tomuto oborovému zastoupení odpovídá i odborná literatura. Vzhledem k tomu, že podrobnější zkoumání biologických souvislostí levorukosti není pro tuto práci relevantní, považuji v tomto ohledu za dostačující informace obsažené v knihách pedagogického rázu, jichž jsem v práci využila. Jedná se především o knihu Miloše Sováka *Metodika výchovy leváků* (1966), vydanou pro účely pokynu Ministerstva školství a kultury z roku 1967, který oficiálně ustavil individuální přístup k levorukosti, a o knihu Františka Synka *Záhady levorukosti* (1991). Obě knihy jsou určeny širší čtenářské obci za účelem poskytnout po dlouhou dobu chybějící literaturu zabývající se levorukostí z hlediska pedagogického přístupu. Z těchto publikací jsem čerpala zejména v souvislosti s tématem přeučování levorukosti, které úzce souvisí se symbolickou klasifikací a které ze sociologicko-antropologického hlediska zatím nebylo zpracováno. Využila jsem je tedy zejména v těch částech práce, v nichž se zabývám projevy laterální symbolické klasifikace v rámci instituce školy, která je významným činitelem ve vytváření obecně přijímaných symbolických hodnot.

Ze sociologického, resp. sociálně-antropologického úhlu pohledu se levorukostí jako první zabýval Robert Hertz v eseji *The Pre-eminence of the Right Hand* (1909). Tato esej představuje teoretickou základnu a tedy zároveň i stěžejní zdrojový materiál mé práce. Pracovala jsem s anglickým překladem této eseje, pořízeným Rodney Needhamem a zařazeným do knihy, editované týměž autorem,

² Drnková-Pavlíková, Z.; Syllabová, R. *Záhada leváctví a praváctví*, s. 5.

Right and Left; Essays on Dual Symbolic Classification (1973). Jedná se o soubor sedmnácti esejí, jež jsou rozpracováním Hertzovy pionýrské studie, a zároveň jde o jedinou sociálně-antropologickou publikaci, která se explicitně zabývá tématem duální symbolickou klasifikací na případu levorukosti. V otázce moci, kterou byla preference pravé ruky prosazována, jsem využila knihu Pierra Bourdieu *Nadvláda mužů* (1998) a Michela Foucaulta *Dohlížet a trestat* (1975).

Symbolická klasifikace a tělo

Každý člověk a potažmo každá společnost má potřebu dávat smysl svému okolí. Činí tak prostřednictvím uspořádávání, usměrňování, regulace a klasifikace okolních jevů. Ústředním procesem takového vytváření smysluplných světů a smysluplných soustav vztahů je symbolická klasifikace. Existuje větší množství nástrojů symbolické klasifikace (jazyk, věk, pohlaví, etnické a kulturní rysy, zdravotní stav apod.), mezi nimiž zvláštní místo zaujímá lidské tělo. Symboly jakožto kulturní konstrukty ve většině případů nenesou všeobecně přijímané významy; významy konkrétních symbolů v různých společnostech spíše variiují nebo se vůbec nevyskytují, ovšem lidské tělo je objektem, který je zatížen obzvláště velkou symbolikou. To, co činí z těla mimořádně vhodný nástroj symbolické klasifikace, je jeho všudypřítomnost a tvárnost; tělo máme všichni a je tedy neustále dostupné lidské tvořivosti. Symbolika těla těží ze dvou rovin jeho zkušenosti – zakoušíme ho zároveň subjektivně i objektivně, je výrazem naší identity a jedinečnosti, ale současně skrze něj vstupujeme do vnějšího světa a stáváme se na něm bezprostředně závislí; v tomto smyslu tělo patří jak jedinci, tak širšímu sociálnímu útvaru. Tělo také představuje průsečík mezi vrozenými a naučenými vzorci chování, v obecném smyslu potom hranici mezi kulturou a přírodou, proto jsou nám veškeré obyčeje, mravy, zákony a tabu určující, jak používat tělo, vštěpovány s nejvyšší mírou závaznosti.³ Antropologie vnímá tělo právě skrze tyto vzorce zprostředkované společností, kulturními kategoriemi, klasifikacemi, sociálními předpojatostmi a zájmy – často ve vztahu k vytyčování hranic, prahů nebo hierarchií.⁴

Ze symbolické perspektivy ke studiu těla nejvýrazněji přispěl Robert Hertz, o jehož práci věnované symbolice pravé a levé ruky

³ Bowie, F. *Antropologie náboženství*, s. 45, 48. Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 211

⁴ Šlesingerová, E. *Imaginace národních genů a vtělená sociální teorie*, s. 49.

podrobněji pojednávám níže, Marcel Mauss svým průkopnickým textem *Techniky těla* (1935) a Mary Douglas svými významnými pracemi o nečistotě a klasifikaci *Purity and Danger* (1966) a *Natural Symbols* (1970).

Marcel Mauss (1872-1950) zdůrazňoval sociální charakter tělesných aktivit; odmítal existenci přirozeného chování a naopak věřil, že všechny tělesné výrazy jsou naučené (získané socializací a enkulturací) a zvykové. Pro označení naučených technik těla používá pojem *habitus*, který později rozpracoval Pierre Bourdieu a Michel Foucault. Habitem dané techniky těla se projevují v odlišných způsobech vykonávání běžných tělesných činností jako je např. chůze, běh, stolování apod. Techniky těla se dle Mausse neliší individuálně, ale spíše v rámci různých společností a společenských norem. Viditelnými se tedy stávají právě skrze kulturní a generační proměny, což znamená, že se stávají viditelnými jako *sociální jednání*.⁵ Habitus považoval Mauss za výsledek spolupůsobení sociálních, psychologických a biologických vlivů, což opíral o srovnávací taxonomii. Společně s van Genepem ukázal, že tělesné techniky, ať jsou používány v rituálu nebo v každodenním životě, odpovídají socio-kulturnímu mapování času a prostoru.⁶

Mary Douglas s Maussem sdílela názor, že tělo je neoddělitelně spjato se sociální dimenzí a vždy s ním je nakládáno jako s obrazem společnosti. Na univerzálnost lidského těla, která je základem pro sdílené symbolické významy, poukázala v souboru statí *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Zde popisuje tělo jako model, který může reprezentovat jakýkoli uzavřený systém. Jeho hranice mohou reprezentovat jakékoli hranice, které jsou ohrožené či nejisté. Funkce různých částí těla vidí jako zásobárnu symbolů pro jiné složité struktury.⁷ Symbolické vysvětlení

⁵ Šlesingerová, E. *Imaginace národních genů a vtělená sociální teorie*, s. 49.

⁶ Lock, M. *Cultivating the Body: Anthropology and Epistemologie of Bodily Practise and Knowledge*. *Annual Review of Anthropology*, 1993, 22, s. 135.

⁷ Douglas, M. *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, s. 115.

kulturně univerzálních kategorií čistého a nečistého vychází z díla Ě. Durkheima a M. Mausse *De quelques formes primitive de classification* (1903). Douglasová navazuje na Durkheima a Mausse v názoru, že lidské povaze je vlastní touha po ostrých hranách a jasných konceptech - každá společnost si vytváří řád, který je pro její příslušníky nepochybný, ucelený a závazný.⁸ Tuto myšlenku obohatila o koncept symbolické nečistoty, jež souvisí s nedostatečností klasifikačních konceptů; přestože si jako lidé vytváříme symbolické systémy klasifikace, skrze které se nám svět jeví přehledný a pochopitelný, často jsme konfrontováni s faktem, že mnoho věcí do naší představy řádu nezapadá.⁹ Kategorie špíny tedy pramení z porušení uspořádané soustavy vztahů; toto porušení zavedených vzorců je pro lidi zneklidňující, neboť nemají rádi nejednoznačnost a anomálii, která podkopává a zpochybňuje základy jejich sémantických soustav.¹⁰ Tělesné metafory této zneklidňující nejednoznačnosti jsou charakteristicky spojovány převážně s otvory lidského těla a s tekutinami, které překračují hranice těla.¹¹ K tomu Douglas poznamenává, že obřady týkající se výkalů, mateřského mléka, slin a dalších nemůžeme nikterak interpretovat, pokud nejsme ochotni spatřovat v těle symbol společnosti a nahlédnout, že síly a nebezpečí připisované struktuře společnosti se v malém opakují v lidském těle.¹²

Douglas hovoří o dvou způsobech, kterými jsou zdůvodňována pravidla očišťování. Jeden z nich nazývá *lékařským materialismem*, který se pravidla očišťování snaží zdůvodnit ryze racionálním poukazem na lékařské či hygienické zásady. Tento model pramení z poznání existence patogenity (všeobecné schopnosti mikrobiálního druhu vyvolat onemocnění) a od něj odvislého vnímání špíny jako

⁸ Erban, V. *Kategorie „nečistého“ v symbolické antropologii Mary Douglasové* [online]. 2005 [cit. 2011-05-18]. eAmos. Dostupné z http://www.eamos.cz/amos/kfi/modules/low/kurz_text.php?id_kap=1&kod_kurzu=kfi_246

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Bowie, F. *Antropologie náboženství*, s. 54.

¹¹ Šlesingerová, E. *Imaginace národních genů a vtělená sociální teorie*, s. 49, 51.

¹² Douglas, M. *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, s. 115.

záležitosti hygieny. Druhý model, označovaný jako *mystická účast*, vyjadřuje předpoklad, že veškeré očištné obřady a ustanovení „primitivních“ národů jsou naprosto iracionální a mají pouze magický či mystický význam. Stručně řečeno, první z těchto modelů vysvětluje pravidla očišťování jako hygienická, druhý jako symbolická. Douglas s tímto názorem nesouhlasí a tvrdí, že západní představy o nečistotě jsou symbolické. Pojmy špína a znečištění nevznikly až s teorií choroboplodných mikroorganismů a důvod, pro který se nečistotě vyhýbáme, je spíše její ohrožování řádu než zdravotní důvody (důkazem je, nakolik jsou hygienické návyky v jednotlivých kulturách odlišné, racionálně nepodložené a nedůsledně dodržované).¹³ Do tohoto náhledu zapadá překvapivě velká podobnost některých obřadů takzvaných primitivních národů se západními hygienickými návyky. Douglas shrnuje, že vyloučíme-li ze svých představ o špině patogenitu a hygienu, dostáváme se opět k definici špíny jako něčeho nevhodného.¹⁴

¹³ Bowie, F. *Antropologie náboženství*, s. 52-54. Erban, V. *Kategorie „nečistého“ v symbolické antropologii Mary Douglasové* [online]. 2005 [cit. 2011-05-18]. eAmos. Dostupné z http://www.eamos.cz/amos/kfi/modules/low/kurz_text.php?id_kap=1&kod_kurzu=kfi_246

¹⁴ Douglas, M. *Purity and Danger*, s. 32-35.

Symbolika pravo-levé polarity

Způsob klasifikace odvíjející se od laterálního symbolismu lze považovat za kulturní univerzálii. Přitom je téměř vždy upřednostňována pravá strana, která je považována za dobrou a čistou, oproti levé, jež je považována za špatnou, nešťastnou, prokletou a zhoubnou. Zatímco Stan Gooch pokládá levou za universálně nešťastnou stranu klasického světa, podle Richarda L. Gregoryho tato symbolika prostupuje téměř všechny kultury. Gooch zdůrazňuje skutečnost, že ve většině kultur všech kontinentů je levá strana obvykle spojena s ženskostí a pravá s mužstvem (navzdory skutečnosti, že více leváků je mezi muži), a podotýká, že přiřazování ženského pohlaví k levé straně může souviset s faktem, že levá strana je často slabší než pravá.¹⁵ Pravolevou polaritu a genderovou příslušnost dávali do souvislosti už antičtí myslitelé: Parmenidés učil, že „vyloučí-li se símě z pravé části dělohy, podobají se děti otcům, a jestliže z levé, matkám“. Anaxagorás zase tvrdil, že „samice vznikají, když se vyloučí símě z pravé strany samcovy a ulpí na pravé straně dělohy; samice pak vznikají naopak“. Empedoklés se domníval, že na vznik samců má vliv teplo a na vznik samic chladno. Projevy pravorukosti jakožto znaky „mužnosti“ bývaly často považovány za projevy jakési vyrovnané přírodní síly doprovázené uvážlivým a rozumným jednáním a přizpůsobivým chováním. Naopak projevy levorukosti - znaky „ženskosti“ - byly brány jako, nevyrovnané a nevyočitatelné přírodní síly.¹⁶

Robert Hertz popisuje laterální symboliku u primitivních lidí, kteří přisuzují genderové kategorie všem živým bytostem i neživým objektům; vše je rozděleno do dvou velkých tříd podle toho, je-li to považováno za mužské nebo ženské. Tento fenomén demonstruje na

¹⁵ In Crabtree, V. *Vexen Crabtree's Live Journal* [online]. 2002 [cit. 2011-05-09]. The Left Hand Path. Dostupné z [www: <http://www.dpjs.co.uk/lefthandpath.html>](http://www.dpjs.co.uk/lefthandpath.html).

¹⁶ Synek, F. *Záhady levorukosti*, s. 19.

příkladem Maorů, jejichž výraz *tama tane* (mužská strana) slouží pro označení takových věcí, jako je mužnost, příbuzenství odvozované z otcovské linie, východ, tvůrčí síly, ofenzivní kouzla atd., zatímco výraz *tama wahine* (ženská strana) obsahuje veškeré protiklady strany mužské. Pojmy *tama tane* a *tama wahine* jsou vyjádřením skutečnosti, že člověk sestává ze dvou přirozeností: z mužské, která je spojována s pravou stranou, a ze ženské, spojované s levou stranou. Podle Hertze spočívá toto rozlišování v prapůvodní náboženské antitezi: *Obecně platí, že muž je posvátný a žena je profánní, vyloučena z náboženských obřadů; k těm je připuštěna pouze za účelem úkolu, který se slučuje s charakteristikami jejího statutu - když má být zrušeno tabu, tj. např. k dosažení cíleného znesvěcení. Ovšem žena, v náboženském řádu bezmocná a pasivní, má odvetné prostředky v oblasti magie: žena je zaměřena především na čarodějnictví. Maorské přísloví říká, že „veškeré zlo, neštěstí a smrt pochází z ženského elementu“. Tak obě pohlaví odpovídají posvátnému a profánnímu (nebo nečistému), životu a smrti.¹⁷ Jiný Hertzův příklad se týká australského kmene Wulwanga, jenž používá k udávání rytmu během obřadů dvě hole: jedna je označovaná jako mužská a drží se v pravé ruce, druhá jako ženská a drží se v levé ruce - a je to samozřejmě vždy ta „mužská“, která tluče, a „ženská“, která přijímá údery.¹⁸*

Levá je také často asociována s lunární sférou a potažmo noci, se zlými a tajemnými duchy, zlými kouzly a neštěstím. Většina náboženských tradic obsahuje buď uctívání slunce nebo symbolismus přírodního cyklu. Slunce je dobré, díky němu rostou plodiny; měsíc představuje temné, těžké časy. Právě uctívání kultu slunce je často pokládáno ke kořenům pravostranné civilizace. U mnoha kultur zaujímal slunce mezi kultovními božstvy prvořadé místo. Nevysvětlitelný a tajuplný večerní odchod slunce za obzor a nastupující tma a chlad jistě prvotní lidi velmi znepokojoval. Měli sice

¹⁷ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 9, 14.

¹⁸ Tamtéž, s. 14.

zkušenost toho, že se sluneční božstvo pravidelně vrací a že se vždy objevuje na opačné straně obzoru, než na které se ukrylo, ovšem neměli pro tento jev vysvětlení a neměli tedy jistotu, že slunce doopravdy vrátí. Obavy z toho, že by je bůh Slunce mohl opustit a ponechat v tíživých temnotách, je vedli k tomu, že mu časně zrána vycházeli vstříc, pokorně se mu klaněli a naznačovali na obloze dráhu, po které jejich božstvo pravidelně postupovalo. Tato cesta od východu k západu vedla po pravé straně jejich těl, což vyžadovalo činnost pravé ruky – tou smělo být vycházející slunce vítáno a zdraveno. Levá ruka přitom musela zůstat v naprostém klidu, aby svou činností zbytečně nedráždila nepříjemné a nepřátelské síly, které z této levé, severní strany hrozily. Tím se dostáváme také k souvislosti mezi stranami lidského těla a prostorovými oblastmi: pravá strana je dávána do souvislosti s tím, co je vysoké - s horním světem a nebem, zatímco levá je spojována s podsvětím a se zemí. Ještě přímější a konstantnější je spojení se týká tělesné laterality a kulturně universální existence čtyř základních světových stran, přičemž východ a jih je spojován s pravou stranou a sever a západ s levou. Většina sakrálních staveb je z architektonického hlediska orientována na východ; člověk nacházející se uvnitř stavby má tedy před sebou východ, za sebou západ, napravo jih a nalevo sever. Na severní straně, tedy po jeho levici, se slunce nikdy nenachází, a proto je to strana temná, nevlídná, stinná. S touto teorií se shoduje skutečnost, že v mnoha jazycích se užívá stejných pro označení laterality a světové strany, např. v hebrejštině znamená jedno slovo současně pravou stranu i jih a jiné slovo zase označuje levou ruku i sever.¹⁹

Pravo-levá symbolika existovala v mnoha starověkých kulturách, včetně hinduistického a buddhistického myšlení. Buddhismus hovoří o dvou cestách k nirváně – o levé neboli „špatné cestě“ a pravé neboli „cestě k osvícení“. Staří Řekové a Římané

¹⁹ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 13. Synek, F. *Záhady levorukosti*, s. 49-50. Zoche, H. J. *Vidím svět i z druhé strany*, s. 29.

považovali levou stranu za nižší a světskou. V nejstarších divadelních hrách vcházel bídák na jeviště vždycky z levé strany. Starověké kultury rovněž levé straně připisovaly sexuální konotace (např. římský termín pro masturbaci lze přeložit jako „levoruké smilnění“). Ve středověku byla levá strana spojována s čarodějnictvím a ďáblem; ženy obviněné z čarodějnictví byly veřejně svlékány a zkoumány a mateřská znaménka a pihy, které se našly na levé straně těla obviněné, byla považována za absolutní důkaz viny. Pravá strana byla v křesťanství spojována s vidinou ráje, místem trvalé blaženosti, zatímco levá strana s vidinou ďábelského pekla a věčného zatracení. Nejen v rámci křesťanství, ale i dalších světových náboženských systémů našla pravo-levá symbolika široké uplatnění. V judaismu a křesťanství představuje pravá strana těla první fázi stvoření, denní dobu, vědomí, muže a aktivní sílu. Levo reprezentuje druhou fázi stvoření, Zemi, hmotu, ženu a přijímání. V Koránu a v Bibli sedí Bohem vyvolení po jeho pravé straně a zatracení po jeho levé straně. Na obrazech Posledního soudu křesťanský Bůh ukazuje svým učedníkům jejich nový nebeský příbytek pravou rukou a levou rukou ukazuje do pekla. Muslimové zakazují dotýkat se jakéhokoliv svatého písma levou rukou, a věří, že dobří duchové mluví promlouvají k lidem do jejich pravého ducha a zlí do levého. Pravá je symbolem dobra a levá symbolem zla na celém africkém kontinentu; v některých oblastech se ženy nikdy nesmí dotýkat tváře svého manžela levou rukou. Ve starém Japonsku mohlo být leváctví ženy dokonce důvodem k rozvodu. U Maorů je pravá strana posvátná, představující život a sílu a zároveň místo, kde sídlí dobré a tvůrčí síly; levá strana je stranou profánní, stranou smrti a slabosti a sídlem rušivých elementů. Proto do člověka vstupují životodárné a štěstí přinášející vlivy zprava a naopak smrt a trápení pronikají do jádra bytosti zleva.

²⁰ Mezi severoamerickými indiány reprezentuje pravá statečnost a mužnost, zatímco levá značí smrt a pohřeb. Podobné vzory se

²⁰ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 12.

vyskytují v Jižní Americe, kde pravá symbolizuje dobro, božství, život a levá symbolizuje zlo, ženství, úpadek.²¹ Je tedy zřejmé, že symbolický přesah protikladu levé a pravé strany se do značné míry vztahuje povahové a morální vlastnosti. *Pravost* obecně označuje *normu*: smysluplné, rozumné a cílevědomé jednání, upřímnost, právo, spravedlnost, správnost. Její pohybovou konotaci tvoří: rovný, zřít, řídit, spolehlivost ve smyslu ovládnuté, řízené přírody, tj. kultury. *Levost* obecně označuje *odchylku od normy*: iracionální jednání, mýlit se, mluvit nesmysly, lež, nepořádek, nečestnost, podvod, křivdu. Její pohybová konotace obsahuje křivost, otáčet se v kruhu, pohyb ve smyslu nestálost, tedy neovládnutou, neřízenou přírodu.²²

Symbolické významy pravé a levé strany můžeme najít rovněž na poli lingvistiky. Etymologicky lze ve slově pravý najít indoevropský kořen významu směřující dopředu, tedy přímý či rovný, zatímco ve slově levý se ukrývá význam ohnutého a křivého.²³ Již ve staré řečtině se užívalo pojmu *dexios* – pravý také v přeneseném významu jako příznivý, zdárný, schopný, chytrý. V latině *dexter* – pravý znamenalo i příznivý, šťastný, zručný, příhodný. Od arabského slova *jaman* – pravý, pravá strana, pravá ruka byla odvozena slovesa *jamana* – být šťastný a *jamma* – jít správně, jít správnou cestou. Naproti tomu řecké *laios* a ještě více latinské *sinister* znamenalo neobratný, nejapný, zvrácený, nepříznivý, špatný, škodlivý. Arabské *šimál* je v přeneseném smyslu nešťastný. Podobně je tomu v moderních evropských jazycích. Anglické *right*, francouzské *droit*, německé *recht*, ruské *pravij* znamená nejen pravý, ale také řádný poctivý, spravedlivý, pravdivý. *Lefthanded* je anglicky levoruký i neobratný, *gauche* francouzsky levý i nešikovný, *canhoto* je portugalsky levý i slabý nebo mdlý, italské slovo pro levorukost –

²¹ In Crabtree, V. *Vexen Crabtree's Live Journal* [online]. 2002 [cit. 2011-05-09]. The Left Hand Path. Dostupné z [www: <http://www.dpjs.co.uk/lefthandpath.html>](http://www.dpjs.co.uk/lefthandpath.html).

²² Šmausová, G. *Ženy a věda* [online]. 2008 [cit. 2011-05-13]. Kdopak by se genderu bál? Dostupné z [www: <http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf>](http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf).

²³ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 213.

mancini – znamená křivý nebo deformovaný. Nemehlo se německy říkne *ein linkischer Kerl*, pro označení nemanželského dítěte se používá slovní spojení *ein Kind aus linker Ehe* (dítě z levého manželství).²⁴ V češtině se adjektivum *pravý* vyjadřuje opravdovost ve smyslu autenticity či správnost (vykročit pravou nohou, přijít v pravý čas, být něčí pravou rukou). Slova s kořenem *-prav-* se zpravidla vztahují k pozitivně hodnoceným či společensky uznávaným a požadovaným skutečnostem, vlastnostem a chování (*pravidla* jakožto soubor regulí požadovaného chování, *právo* jakožto soubor autoritativně stanovených nároků a povinností, *spravedlnost* jakožto objektivně pojaté zadostiučinění, *správné* jakožto kladně hodnocené, vyjadřování shody adverbium *právě* apod.). Naproti tomu slovo *levý* obsahuje negativní konotace ve smyslu nepatřičnosti, falešnosti a nešikovnosti (mít obě ruce levé, zvládat něco levou zadní, hrát na někoho levou). Slova s kořenem *-lev-* se vztahují k negativně morálně hodnoceným jevům (*levárna*, *levý*, *levoboček*).

Pravostranná orientace se odráží také ve směru zapisování textu, které má, jako mnoho dalších jevů v západní civilizaci, kořeny ve starém Řecku. Původně řecká latinka, kterou používá většina moderních západních evropských písem, se píše zleva doprava, a stejně tak moderní slovanský způsob zapisování, který vychází z cyrilice, směřuje zleva doprava. Staří Řekové, stejně jaké Fénicičané a Etruskové, psali původně zprava doleva. Později přejali způsob, který nazvali „bústrofédon“, což znamená „jako když se obrací vůl při orání“ – první řádka postupuje zprava doleva, druhá zleva doprava, třetí opět jako první atd. Nakonec přešli k psaní zleva doprava. Dnes je směr zapisování zleva doprava charakteristický pro indoevropské národy, zatímco Židé a Arabové píší a čtou zprava doleva.²⁵

²⁴ Drnková-Pavliková, Z.; Syllabová, R. *Záhada leváctví a praváctví*, s. 9. Healey, J. M. *Leváci a jejich výchova*, s. 16.

²⁵ McManus, C. *Right Hand, Left Hand*, s. 238. Drnková-Pavliková, Z.; Syllabová, R. *Záhada leváctví a praváctví*, s. 41.

Lze shrnout, že obecně jsou pravé a levé straně symbolicky přiřazovány následující atributy:

pravá strana

božství , dobro
čistota
pozitivní morální hodnoty
mužský element
slunce
světlo
teplo
východ
den
zrození

levá strana

zlí duchové, neštěstí
prokletí
negativní morální hodnoty
ženský element
luna
tma
chlad
západ
noc
smrt

Výjimky

Stejně jako u všech většinově rozšířených jevů, i v případě pravorukého světa existují výjimky; např. Inkové své leváky uctívali a příslušníci kmene Zuni věřili, že levorukost přináší štěstí.²⁶ Tyto výjimky, upřednostňující levou ruku, bývají nejčastěji zdůvodňovány tím, že má blíže k srdci. Toto vysvětlení bývá uváděno např. pro skautské podání ruky, které se provádí výhradně levou rukou. Alternativně je tato zvyklost vysvětlována tak, že v dávných dobách třímali bojovníci v pravé ruce meč - napřážená pravice tedy znamenala *nemám zbraň, věř mi*. Naopak vztažení otevřené dlaně levici, v níž se při boji držel štít, znamenalo *nijak se nechráním, věřím*

²⁶ Healey, M. *Leváci a jejich výchova*, s. 15.

ti.²⁷ Rovněž při pochodu se dává přednost levé – jak při vykročení, tak při každém důrazném přišlápnutí dominuje levá noha.²⁸ Symboliku spojovanou s tímto zvykem se mi však nepodařilo dohledat. Částečnou výjimkou z pravolevé dichotomie je příklad čínské symboliky, kterou se zabýval Marcel Granet v eseji *Pravá a levá v Číně* (1973). Tato studie zároveň podporuje Hertzovy argumenty o laterálním symbolismu jako způsobu klasifikace a reprezentace morálky, společnosti a světa, a zároveň je „změkčením“ Hertzovy dichotomie pravé a levé jako absolutní a nepřekročitelné opozice. Ač jde o partikulární a do určité míry atypický příklad, ukazuje čínská symbolika na skutečnost, že opozice pravé a levé nemusejí být absolutní, nýbrž kontextuální či dokonce reverzní.²⁹ Čínská sociální struktura je uspořádána podle dvou principů, a to jednak podle opozice dané kategoriemi pohlaví, symbolizované protikladnými principy *yin* a *yang*, jednak podle opozic plynoucích z hierarchické organizace společnosti, korespondující s opozicí nadřazeného a podřazeného. S těmito dvěma opozičními páry (*yin* a *yang*, nahoře a dole), jenž jsou cyklické povahy a proto se střídají, je spjata opozice pravá-levá.³⁰ V čínské symbolice dochází k alternaci základních principů *yin* a *yang*, odvisle od konkrétního sociálního kontextu, pročež spíše než o dominanci té či oné ruky se jedná o alternující, cyklickou dominanci levé a pravé.³¹

Někdy je levé ruce dána přednost i v jejich nižších atributech – např. v zenovém buddhismu při meditaci překrývá levá ruka pravou jako výraz převahy pasivní složky nad složkou aktivní a volní.³²

²⁷Skaut.org [online]. 2003 [cit. 2011-06-10]. Skauting. Dostupné z <http://www.skaut.org/skauting.svet.php>.

²⁸ Synek, F. *Záhady levorukosti*, s. 6.

²⁹ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 147-148.

³⁰ Granet, M. *Right and Left in China*. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 48-49.

³¹ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 149.

³² Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 217.

Náboženská symbolika pravé a levé ruky v díle Roberta Hertze

Robert Hertz (1881 – 1915)

Robert Hertz se narodil 22. června 1881 v Saint Cloud a vyrůstal jako jedno z pěti dětí v relativně bohaté židovské rodině. Sociologické vzdělání získal na *École Normale Supérieure* v Paříži, kde se setkal s Émilem Durkheimem a následně se stal jeho žákem, osobním přítelem a členem úzké skupiny soustředěné kolem časopisu *L'Année sociologique*.

V této skupině se v roce 1907 etabloval svým prvním akademickým textem *Contribution a une étude sur la représentation collective de la mort* o kolektivní reprezentaci smrti. Zabývá se zde pohřebními praktikami kmenů Dayak na Borneu a jejich významem pro pochopení významu smrti; jevy, které jsou předmětem této eseje, zakrátko na to zobecnil van Gennep jako rituály přechodu. O dva roky později publikoval další významný text, *La Prééminence de la main droite: étude sur la polarité religieuse*, věnovaný analýze laterálního symbolismu. Tato esej je obsahuje širší rozsah dat a podněcuje diskusi o dualismu v primitivním myšlení a společenské organizaci.³³ V roce 1913 publikoval ve francouzském *Revue de l'histoire des religions* studii *Saint Besse: étude d'un culte alpestre* (anglicky v roce 1988), která byla výsledkem terénního výzkumu prováděného v italských Alpách, kde se Hertz se zúčastnil poutě na počest místního světce sv. Besse. Tento světec, kterého uctívalo pět venkovských farností, byl chápán ve třech různých identitách; jako voják, biskup nebo pastýř. Hertz prováděl pozorování místního kultu v terénu, přičemž využil ústních i písemných pramenů a všeobecných, lokálních a církevních tradic.³⁴ Metodu zúčastněného

³³ Eggan, F. General and Ethnology: Death and the Right Hand. Robert Hertz. *American Anthropologist*. 1961, 63, 3, s. 599–600.

³⁴ Isnart, C. Recent papers about Robert Hertz and St. Besse. *Etnográfica*. 2009, 13, 1, s. 215-222. Dostupný z [www: <http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf>](http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf).

pozorování uplatnil také v další práci z roku 1915, sestávající z příběhů vyprávěných francouzskými vojáky na frontě. V posledních dvou zmíněných pracích jako první z francouzských sociologů-etnologů prokázal důležitost terénního výzkumu. V časopise *L'Année sociologique* se angažoval také jako recenzent. Mimo půdu univerzity se literárně angažoval jako propagátor socialismu (byl aktivně zapojen do socialistické strany Jean Jaures). Po vypuknutí první světové války byl povolán do armády, kde 13. dubna roku 1915 padl při útoku na německou kulometnou pozici nedaleko Marchéville.³⁵

Robert Hertz byl originálním badatelem, který byl schopen efektivně zjednodušit komplikovaná témata a formulovat jasné a srozumitelné teze.³⁶ Z hlediska kvality, vlivu a významu díla by ho většina dnešních antropologů pravděpodobně uvedla jako třetího nejvýznamnějšího durkheimovce, hned vedle samotného mistra a Marcela Mause.³⁷ Hertz měl všechny předpoklady stát se spolu s Marcelem Maussem vůdčí osobností Durkheimovy *L'Année sociologique* a výrazně posunout dobové sociologické myšlení.³⁸ Evans-Pritchard chápal Hertzovy texty jako reprezentativní vzorek kulminace dvou staletí sociologického myšlení ve Francii, od Montesquieho po Durkheima a jeho žáky.³⁹ Dle Parkina a mnoha dalších z něj vědecká témata, která si vybíral, jeho politická angažovanost a jeho smrt činí unikátní postavu počátků sociologie.⁴⁰

Zdá se, že Hertzovým cílem bylo vydobýt si zvláštní místo v rámci toho, čeho se durkheimovci snažili dosáhnout – a to ani ne tak tematicky jako speciálním stanoviskem, z něhož přistupoval ke společnému úsilí. Jeho se práce ukázala jako významná pro většinu

³⁵ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 217. Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 145.

³⁶ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 144.

³⁷ Parkin, R. *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and its Legacy*, s. 7.

³⁸ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 212.

³⁹ In Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 144.

⁴⁰ Isnart, C. Recent papers about Robert Hertz and St. Besse. *Etnográfica*. 2009, 13, 1, s. 215-222. Dostupný z [www: <http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf>](http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf).

hlavních pozdějších přístupů k rituálu, což je klíčové explanandum durkheimovců.⁴¹

Vzhledem k tomu, že Robert Hertz příslušel ke generaci francouzských intelektuálů padlých za první světové války, a nebyly autorem obšírněji rozpracovány. Hertz je ilustrativním příkladem tragédie příslušníků durkheimovské školy, z nichž mnoho, včetně samotného Durkheima, zemřelo během první světové války, ač nikoli nutně v jejím přímém důsledku.⁴² Z tohoto důvodu Hertzovy podněty dlouho nevešly ve všeobecnou známost, ovšem zhruba v deseti letech jsme svědky rostoucího zájmu o tohoto pozoruhodného francouzského učence. Tento zájem může být podpořen blížícím se výročím jeho úmrtí a tím, že celá kolekce Hertzových poznámek a rukopisů je nyní k dispozici v digitálním formátu v knihovně *Laboratoire d'anthropologie Sociale* (Paříž).⁴³

Přestože mu nebylo dáno zapsat se do dějin sociologie, předznamenal pozdější trendy ve vývoji sociální a kulturní antropologie. O překlad jeho studií do angličtiny a další rozpracování témat se ve druhé polovině 20. století zasloužili zejména E. Evans-Pritchard a jeho žáci.⁴⁴ Další autoři přispěli k popularizaci Hertzova odkazu zaměřením na jeho životní dílo (v tomto směru stojí za pozornost zejména kniha Roberta Parkina *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and Its Legacy*, 1996). Od přeložení studií o smrti a levé a pravé ruce Hertzovo dílo pravidelně slouží jako inspirace antropologických analýz a jako zdroj debat, v nichž si zaslouží své místo mezi klíčovými texty zabývajícími se dichotomickým myšlením jako základem strukturální analýzy. Vliv

⁴¹ Parkin, R. *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and its Legacy*, s. 7.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Isnart, C. Recent papers about Robert Hertz and St. Besse. *Etnográfica*. 2009, 13, 1, s. 215-222. Dostupný z [www: <http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf>](http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf).

⁴⁴ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 212.

této eseje lze vysledovat u tak různorodých myslitelů jako Louis Dumont a Rodney Needham.⁴⁵

Byť se Hertz specializoval na sociologii náboženství, z dnešního pohledu by byl chápán spíše jako sociální antropolog; konkrétně ho lze považovat za předchůdce symbolické antropologie. S jeho odkazem se tedy setkáváme spíše v tradici sociální a kulturní antropologie než v tradici sociologie. Jeho ústředním tématem byla „temná stránka lidství“ – zločin, hřích, prohřešek, trest, pokání a odplata jako eticko-náboženské jevy.⁴⁶

Hertzova akademická kariéra se dá rozdělit na dvě stádia, která se do jisté míry překrývají. Zaprvé se jedná o skupinu obecně a komparativně pojatých prací na specifická témata (o smrti, o pravé a levé ruce a o hříchu). V praxi tato fáze zahrnuje období počínaje krátce po jeho odchodu z *École Normale Supérieure* v roce 1904 zhruba do roku 1913. V roce 1912 začal Hertz s výzkumem sv. Besse, který dále rozvinul do všeobecné a srovnávací studie, tentokrát o posvátnosti geografických jevů, obzvláště skal, a o tématu skákání, padání, házení či spouštění se z nich. Zdá se, že tato fáze naznačuje odklon od ortodoxie v tom smyslu, že co do typu kompozice směřovala jeho práce spíše k monografii než ke srovnávací studii a témata byla bližší tradičnímu folklóru než se sociologii a etnologii. Hertz zkrátka začal vytvářet své vlastní monografie, což po válce činili se vzrůstající intenzitou jeho následovníci, avšak v obecném smyslu svých argumentů a vysvětlení sociálních jevů zůstal věrný durkheimovské sociologii, ačkoli s určitou revizí.

Hertzova vzpomínka byla poprvé oživena Marcelem Maussem, který v roce 1922 publikoval část úvodu Hertzovy zamýšlené disertační práce (*Le Péché et l'expiation dans les sociétés primitives*) a

⁴⁵ Parkin, R. *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and its Legacy*, s. 20. Neilson, B. On the Ambiguity of Ambidextrousness, or, What is an Innovative Action? *Comparative Literature and Culture* [online]. 2010, 4, [cit. 2011-05-14]. Dostupný z [www: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6>](http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6).

⁴⁶ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 144. Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 212.

v roce 1928 znovu vydal Hertzovy tři stěžejní články (o St. Besse, smrti a pravo-levé symbolice), materiál, který Hertz nasbíral mezi vojáky, a recenzi knihy o ruské ortodoxní sektě. Kolektivní duch původního *L'Année sociologique* vedl Mausse k tomu, že tvrdě pracoval na prosazení dobrého jména svého zesnulého kolegy na úkor svých vlastních výzkumných pracovníků.⁴⁷ V roce 1933 začíná Mauss v tomto úsilí polevovat, všímá si nejen potřeby zohlednit i jiné prostorové rozdíly (nahoru/dolů, přední/zadní, ale také existenci klasifikačních systémů založených na jiném než dichotomickém principu (číslo, gradace). Nicméně ve svém textu z následujícího roku (*Techniky těla*) se Mauss o Hertzově eseji „Přednosti pravé ruky“ vyjadřuje pozitivně.⁴⁸ Hodnotu Hertzova díla připomínal v souvislosti s intelektuálními počátky antropologie rovněž E. E. Evans-Pritchard, pod jehož záštitou přeložili v roce 1960 Rodney a Claudie Needhamovi eseje o smrti a pravo-levé symbolice jako součást série překladů klasiků *Année*.⁴⁹ V sedmdesátých letech vyšly Hertzovy texty v překladu Rodney Needhama souhrnně.

Přednost pravé ruky: studie o náboženské polaritě

Předmětem eseje Roberta Hertze *Přednost pravé ruky: studie o náboženské polaritě (1909)*, která je široce nahlížena jako precedens strukturální antropologie Clauda Lévi-Strausse, je laterální symbolismus neboli fenomén klasifikace světa dle pravé a levé strany těla. Svou esej začíná zásadní otázkou po původu výrazně odlišných hodnot připisovaných pravé a levé ruce. Pravou ruku charakterizuje jako tu, které se dostává poct a výsad (jedná, nařizuje, *bere*), a levou přirovnává k pokorné pomocnici (pomáhá, podpírá, *drží*). Pravá ruka

⁴⁷ Parkin, R. *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and its Legacy*, s. 19-20.

⁴⁸ Neilson, B. On the Ambiguity of Ambidextrousness, or, What is an Innovative Action? *Comparative Literature and Culture* [online]. 2010, 4, [cit. 2011-05-14]. Dostupný z [www: http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6](http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6).

⁴⁹ Parkin, R. *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and its Legacy*, s. 19.

modelem a symbolem všech aristokracií, levá naopak všech plebejců. Otázka je tedy směřována k původu všech ctihodných titulů, přidělovaných pravé ruce, a nevolnictví ruky levé.⁵⁰ Jinak řečeno, Hertz se táže po původu této významové klasifikace: Je ryze symbolická, konvenční, a tedy kulturně podmíněná, nebo vychází z přirozených, vrozených dispozic lidské anatomie a fyziologie?⁵¹ Dostáváme se tedy k otázce kulturního vs. biologického determinismu. V tomto ohledu je Hertzova esej důležitým argumentem pro sociální determinaci prostorového rozlišení, ač uznává faktor mírné organické asymetrie (takové, kterou lze překonat s tělesným cvičením) mezi oběma rukama. Organickou příčinu pravorukosti sice hodnotí jako pochybnou, nedostačující a těžko odlišitelnou od vlivů, které na člověka působí a formují ho zvnějšku, ale to podle něho není důvod pro dogmatické popírání vlivu fyzického faktoru. Není tedy třeba popírat existenci organických tendencí k asymetrii, ale - nehledě na některé výjimečné případy - nejasná dispozice k pravorukosti, která se zdá být rozšířena na celé lidstvo, by nebyla dostatečná k tomu, aby zapříčinila absolutní převahu pravé ruky, pokud by nebyla posílena a upevněna vnějšími vlivy.⁵²

Biologický základ preference pravé ruky

Biologický determinismus nabízí vysvětlení převládající pravorukosti v asymetrické struktuře nervového systému. Neuroanatomie spojuje pravorukost s větším rozvojem levé mozkové hemisféry v průběhu antropogeneze: v levé mozkové hemisféře se nachází nervová centra pro artikulovanou řeč, která v průběhu

⁵⁰ Hertz, R. The pre-eminence of the right hand: a study of religious polarity. In Needham, R. (ed.) *Right & Left: Essays on Dual Symbolic Classification*, s. 3.

⁵¹ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 213.

⁵² Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 4-5.

polidšťování sehrála rozhodující úlohu. Tato skutečnost, společně s faktem, že levá mozková hemisféra řídí svalstvo pravé poloviny těla, je vysvětlením, které pro preferenci pravé ruky předložil P.P. Broca; řečeno jeho slovy, *jsme pravorucí, protože jsme levomozcí*. Převládající pravorukost má v tomto smyslu zdroj v přirozené funkční asymetrii nervových center a její příčina je ryze organická.⁵³

Hertz fyziologickou příčinu převládající pravorukosti nepopírá; uznává, že preference pravé ruky je v určité míře důsledkem drobné biologické asymetrie. Ovšem vznáší pochybnosti ohledně ryze biologického zdůvodnění; lehký rozdíl v míře fyzické síly obou rukou je stěží dostatečným vysvětlením pro tak ostrou a hlubokou různost.⁵⁴ Fyziologická argumentace nedokáže vysvětlit nepoměr mezi absolutní (totální) nadvládou pravé ruky a statistickou četností rodilých praváků ve společnosti. Podle Hertzova odhadu jsou ve stove jedinců přibližně dva, kteří jsou zcela přirozeně levorucí a odolávají veškerým tlakům na pravorukost – nelze je přeučit bez následků těžkých neurologických poruch. Značně větší je poměr takto přirozeně a nepřeučitelně pravorukých. Mezi těmito dvěma extrémy však kolísá nezanedbatelná část jedinců, kteří, pokud by nebyli vystaveni kulturně-sociálnímu nátlaku, byli by schopni používat obě ruce stejnou měrou, pouze s lehkou preferencí pravé ruky.⁵⁵

Hertz experimentálně otáčí Brocovu tezi na *jsme levomozcí, protože jsme pravorucí*. Zde naráží na skutečnost trénování pouze té ruky, která to u většiny jedinců vlastně nepotřebuje, zatímco ruce levé (údajně slabé, neobratné a necitlivé) nejsou poskytovány příležitosti se jakkoliv zdokonalovat a rozvíjet, aby svému uživateli sloužila stejně dobře jako ta pravá⁵⁶:

I kdyby pravá ruka skutečně darem přírody svou hmatovou citlivostí, silou a schopnostmi předčila ruku levou, ještě zbývá objasnit,

⁵³ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky. In *Náboženství a tělo*, s. 213.

⁵⁴ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 14.

⁵⁵ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 213.

⁵⁶ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 146.

proč by mělo být k této přírodní nadřazenosti přidáno lidmi zavedené privilegium, proč je trénována a cvičena pouze lepšími schopnostmi obdařená ruka. Nebyl by důvod pokusit se o nápravu cvičením méně protežované ruky? Zcela naopak je rozvoj levé ruky metodicky mařen tím, že je potlačována a udržována v neaktivitě.⁵⁷

Přitom zkušenosti ukazují, že schopnosti levé ruky lze efektivně rozvinout. V případech, kdy je levá ruka z důvodu technické nezbytnosti náležitě používána a cvičena, je stejně užitečná jako pravá, například při hraní na hudební nástroj nebo v chirurgii. Pokud v důsledku nehody o pravou ruku přijde, po nějaké době získává levá dříve postrádanou sílu a dovednost. Je tedy zřejmé, že levá ruka tedy není opomíjena pro její slabost a neschopnost. Tato ruka podstupuje skutečné mrzačení, které je o to výraznější, že ovlivňuje funkci a nikoliv vnější formu orgánu, že je fyziologické a ne anatomické.⁵⁸

Hertz shrnuje, že levá ruka není omezena ve svých přirozených dispozicích – omezována je v možnosti tyto dispozice naplňovat a rozvíjet. Organická asymetrie je současně biologickým *faktem* a kulturním *ideálem*, kterému se člověk musí podřídít, jinak mu hrozí aplikace sociálních sankcí. Hertz srovnává pocity levorukého v primitivní společnosti s pocity neobřezaného muže ve společnosti, kde je obřízka povinností. Z biologického hlediska lze tedy vysvětlit preferenci pravé ruky jako faktu založeného v neuroanatomii mozku, nikoli však preferenci pravé ruky jakožto kulturního ideálu ani samotný důvod existence tohoto ideálu⁵⁹. Vystávají tedy dvě otázky, k jejichž zodpovězení je třeba opustit biologii a obrátit se na sociální vědy:

I. Proč je ve většině kultur v maximální míře podporována organická asymetrie ve prospěch pravé ruky?

⁵⁷ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 5.

⁵⁸ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 6.

⁵⁹ Tamtéž.

II. Proč je fyziologicky zakotvená dominance pravé ruky podporována mohutnou symbolikou a autoritou společenských institucí?

Kulturní základ preference pravé ruky

Jak jsme viděli, symboliku levé a pravé ruky nelze zredukovat pouze na vzájemné biologické odlišnosti. Přednost pravé ruky v symbolickém systému je pro Hertze sociální institucí, neboli - v Durkheimově terminologii - sociálním faktem, protože používání pravé ruky je společností pozitivně sankcionováno a deviace od pravorukosti jsou postihovány.⁶⁰ Studium, které se pokouší podat vysvětlení dominance pravorukosti, proto spadá do sociologie; přesněji řečeno, jde o to vysledovat původ imperativu, který je napůl estetický a napůl etický. Dnešní sekularizované představy, které stále ovládají naše chování, mají původ v jistém typu mystiky, v oblasti náboženských věr a emocí. Proto musíme pátrat po vysvětlení preference pravé ruky v komparativním studiu kolektivních reprezentací.⁶¹ Kořeny laterální symboliky tedy Hertz hledá v souvislostech spojujících lidské tělo s přirozeným světem a s dodržováním náboženských ustanovení. Jeho koncept tak doplňuje vysvětlení laterální symboliky, která se odvolávájí pouze na pravidla náboženské orientace a uctívání slunce, o tělo jakožto nástroj symbolické klasifikace. Orientace člověka směrem ke slunci je skutečností, ale zároveň také kulturním aktem – a tedy další skutečností, který vyžaduje vysvětlení. Toto vysvětlení Hertz spatřuje právě v lidské schopnosti užívat těla jako symbolu, jako šifry, s jejíž

⁶⁰ Šlesingerová, E. *Imaginace národních genů a vtělená sociální teorie*, s. 49.

⁶¹ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 6-7.

pomocí dáváme smysl světu.⁶² Příčina kvalitativní diferenciacce levé a pravé strany se tak nachází mimo jednotlivce, v utváření kolektivního vědomí.⁶³

Dle Hertze získává základní prostorový rozdíl mezi levou a pravou rukou polaritu sociální hierarchie v důsledku kulturního výběru, jenž má kořeny ve zkušenosti sakrálního a profánního.⁶⁴ Opozici sakrálního a profánního (*sacré, profane*) považuje za fundamentální opozici dominující spirituálnímu světu primitivních lidí.

*Spirituálnímu světu primitivních lidí dominuje jedna fundamentální opozice – opozice mezi sakrálním a profánním... Celý vesmír je rozdělen do dvou oblastí: věci, bytosti a síly se vzájemně přitahují nebo odpuzují, prolínají nebo vylučují podle toho, zda tíhnou k jednomu nebo druhému z pólů...Všechny síly udržující život, přinášející zdraví, přednostní společenské postavení, odvahu v boji a pracovní zručnost, jsou přítomny v sakrálním principu. Naopak profánní a nečisté je oslabující a smrtící; zlověstné vlivy, které jedince tíží, oslabují a poškozují, pocházejí z této strany. Takže na jedné straně je pól síly, dobra a života, zatímco na druhé straně je pól slabosti, zla a smrti...Jakýkoliv kontakt či záměna bytostí a věcí náležejících do protikladných tříd je oboustranně zhoubná. Odtud onen nespočet zákazů a tabu, které současně chrání oba světy tím, že je udržují oddělené.*⁶⁵

Zde Hertz navazuje na svého učitele Émila Durkheima, který pojmy sakrální a profánní používá pro označení dvou protikladných skupin, podle nichž každá náboženská víra klasifikuje všechny reálné

⁶² Bowie, F. *Antropologie náboženství*, s. 50.

⁶³ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 21.

⁶⁴ Neilson, B. On the Ambiguity of Ambidextrousness, or, What is an Innovative Action? *Comparative Literature and Culture* [online]. 2010, 4, [cit. 2011-05-14]. Dostupný z [www: http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6](http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6).

⁶⁵ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 7, 9.

i ideální věci.⁶⁶ Dle Durkheimova sociologismu jsou systémy klasifikace odvislé od struktury společnosti, pročež se rozdělení archaické společnosti do dvou opozičních sfér (*moiet*) promítá do stejného rozdělení celého světa archaického člověka. Dvojice posvátného a profánního je prvotním protikladem, vycházejícím z obecného principu duality, který je základem klasifikace, s jejíž pomocí si člověk vytváří smysluplný svět. Od této základní duality se odvíjí další systematizace světa do protikladných tříd, jako je čisté a nečisté, životodárné a smrtící, mužské a ženské, světlé a temné, vysoké a nízké, naše a cizí, atd. Tyto prvky se pak podle svých kvalitativních rysů složitě proplétají a vytvářejí symbolickou síť, která je napjatá na osnově tohoto základního a původního dualismu náboženské povahy.⁶⁷ Dualismus, který je esencí primitivního myšlení, dominuje celé primitivní sociální organizaci, a je přítomen ve všech přírodou daných opozicích:

*Světlo a tma, den a noc, východ a jih v opozici k západu a severu představují v metaforách a prostorovém umístění dvě protichůdné třídy nadpřirozených sil: na jedné straně život povstává a postupuje kupředu, na druhé straně klesá a zaniká.*⁶⁸

Všeprostopující dualismus se nevyskytuje pouze ve zkušenosti archaického člověka; jeho postata přetrvává, ačkoli se projevuje v pozměněné formě:

Vývoj společnosti nahrazuje tento reverzibilní dualismus pevnou hierarchickou strukturou: místo oddělených a rovnocenných klanů se objevují třídy nebo kasty, z nichž jedna je na vrcholu - posvátná, ušlechtilá a určená pro vznešenější, nadřazené práce,

⁶⁶ Durkheim, É. *Elementární formy náboženského života*, s. 45.

⁶⁷ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 214.

⁶⁸ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 8, 9.

zatímco jiná, na nejnižším bodě, je světská nebo nečistá a zaměstnává se obyčejnými povinnostmi. Zásada, podle níž jsou lidem přiřazovány pozice a funkce, zůstává stejná: sociální polarita je stále odrazem a důsledkem náboženské polarity.⁶⁹

V souvislosti s touto „dualistickou všudypřítomností“ Hertz pokládá řečnickou otázku: *Jak by se mohl mikrokosmos lidského těla vymykát tomuto zákonu polarity, který všemu vládne?*⁷⁰

Jestliže je společnost rozdělena na dvě strany, z nichž jedna je považována za posvátnou a vznešenou (silná, aktivní mužská strana; pravá strana) a druhá za světskou a obyčejnou (slabá, pasivní ženská strana; levá strana), je jenom logické, že ani lidský organismus nebude kvalitativně symetrický. Taková výjimka by byla nejen nevysvětlitelnou anomálií, ale rozbořila by celou ekonomiku duchovního světa. Problematiku biologického vs. kulturního určení převládající pravorukosti Hertz uzavírá stručně a výstižně: *Kdyby organická asymetrie neexistovala, musela by být vynalezena.*⁷¹

Slabý biologický základ, silné kulturní rozvinutí

Hertz se ve svém přístupu k symbolice pravé a levé ruky do jisté míry oproštuje od doktríny nadvlády kultury nad biologií, příznačné pro tradici *Année Sociologique*, upouští od sociologismu, který velí vysvětlovat sociální výlučně sociálním, a otevírá se interdisciplinaritě – a to jak na úrovni vysvětlení podstaty laterálního symbolismu, tak v otázce možného budoucího přístupu k tomuto fenoménu.

Nadvláda pravé ruky a s ní spojená laterální symbolika dle Hertze nespadá pouze do sféry sociokulturní, nýbrž je kulturně i biologicky; počátky hierarchicky organizovaného laterálního

⁶⁹ Tamtéž, s. 8.

⁷⁰ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 10.

⁷¹ Tamtéž.

symbolismu spatřuje v biologické, potažmo fyziologické predispozici preferovat pravou ruku. Tato predispozice byla rozvinuta do obecně přijímané symboliky skrze kulturní manipulaci s tělem. Kulturní manipulace s tělem jakožto způsob, jakým kultura přistupuje k fyziologii a využívá ji pro symbolické účely, interpretuje fyziologii tak, aby podporovala ideologii; předkládá fyziologii jako zdroj, vzor a podklad pro ideologii. Jinak řečeno, jde o postup, kterým člověk přetváří křehké symboly ve „fakta“ a jednoznačné „danosti“.⁷²

*Kulturní symbolika těla předstírá, že je založena v samotné přirozenosti věcí, a tím se ospravedlňuje a odůvodňuje, vyhýbá se změnám a útokům novátorů.*⁷³

Proces, kterým kultura využívá přírodu k ospravedlnění a prosazení své platnosti a závaznosti, lze názorně sledovat právě na příkladě nadvlády pravé ruky, kde je fyziologie podnětem, který je dále rozvíjen v souladu s již hotovou, předem připravenou kulturní symbolikou. Podřízenost levé ruky je tedy výrazem schopnosti (a nutnosti) člověka obětovat jedinečnost své tělesnosti požadavkům společenského celku a kolektivního vědomí.⁷⁴

Lehké fyziologické výhody, jimiž disponuje pravá ruka, jsou pouhou příležitostí ke kvalitativnímu rozlišení, jehož příčina leží za jednotlivcem, v celku kolektivního vědomí. Takřka nedůležitá tělesná asymetrie stačí k tomu, aby jedním a druhým směrem obrátila již plně zformované představy. Díky tvárnosti organismu k nim pak společenský tlak připojí a začlení do nich tyto kvality síly a slabosti,

⁷² Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 152. Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 211, 215.

⁷³ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 3.

⁷⁴ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 215.

*zručnosti a neobratnosti, jež se nakonec jeví, jako by spontánně vyplývaly z přirozenosti.*⁷⁵

Růžička a Sosna trefně poukazují na podobnost mezi původem a charakterem laterálního symbolismu a incestu: *Nachází se ve všech lidských společnostech, ač se zároveň široce liší konkrétními variacemi, významem a důrazem, který na něj dané společnosti kladou. Vysvětlení stojí jednou nohou v kultuře a druhou v přírodě, čímž tyto sféry nedílně propojuje.*⁷⁶

Souboj mezi biologickými a kulturními deterministy tedy Hertz vyhodnocuje jako remízu, resp. jako vítězství obou týmů: Intelektuální a morální reprezentace pravé a levé strany jsou pravdivé kategorie, předcházející jakékoli individuální zkušenosti, neboť jsou spojeny se samotnou strukturou sociálního myšlení. Pravdu však mají i empiristi, protože není pochyb o neměnných instinktech či absolutních metafyzických danostech. Kategorie levé a pravé, umístěny v jejich původním prostředí, zejména v kolektivním vědomí, se jeví jako přírodou daná fakta, která podléhají změnám a jsou závislé na komplexních podmínkách.⁷⁷

Je-li původ preference pravé ruky dílem biologický a dílem kulturní, pak i vědecké uchopení tohoto jevu by mělo vycházet ze spolupráce sociálních a přírodních věd. Robert Hertz byl jedním z prvních, kdo na nutnost mezioborové spolupráce ve studiu lidské tělesnosti upozornil. Erban, zvažuje potenciál takového interdisciplinárního průniku, upozorňuje na fakt, že přírodní vědy (zejména ve svých ideologicky zabarvených projevech) často konstruuji fakta na základě připravených kulturních symbolů. Zároveň připomíná, že úlohou sociálních věd, jež jsou obeznámené s principy lidské symbolizace, je tyto případné konstrukty v rámci vědy

⁷⁵ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 21.

⁷⁶ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 152.

⁷⁷ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 22.

odkrývat. V takovém případě mohou být poznatky přírodních věd sociálním vědám nápomocny rozpoznat ve zdánlivých faktech lidské fyziologie jejich symbolický podklad.⁷⁸

Ohledně budoucího vývoje v přístupu k lateralitě Hertz projevuje relativní optimismus, když říká, že i přesto, že rozdílné atributy přisuzované oběma rukám jsou velké části dílem lidské vůle, není sen o lidstvu nadaném dvěma „pravými rukama“ chimérický. Zároveň si uvědomuje, že ze skutečnosti, že obourukost je možná, automaticky nevyplývá, že je také žádaná, a že sociální příčiny, které vedly k diferenciaci rukou, mohou přetrvat. Nicméně podotýká, že směr vývoje tomu příliš nenasvědčuje – starověké náboženské představy, které založily exkluzivní převahu pravé ruky, jsou plně na ústupu, a navíc již počátkem dvacátého století Hertz zaznamenává tendence k vyrovnání hodnot obou rukou⁷⁹, a to nikoli jako izolovanou skutečnost.⁸⁰

V závěru vyzývá k tomu, aby bylo lidem umožněno rozvinout celý jejich potenciál – tedy nejen potenciál pravé ruky a levé mozkové hemisféry (racionalita), ale také potenciál levé ruky a pravé mozkové hemisféry (kreativita).

Pokud omezení mystického ideálu dokázalo po celá staletí činit z člověka jednostrannou, fyziologicky zmrzačenou bytost, pak osvobozená a prozíravá společnost se bude snažit rozvinout energie dosud dřímající v naší levé straně a v naší pravé mozkové hemisféře a zajistit vhodným cvičením harmoničtější rozvoj organismu.⁸¹

⁷⁸ Erban, V. Náboženská symbolika pravé a levé ruky: mezikulturní interpretace Roberta Hertze. In *Náboženství a tělo*, s. 216.

⁷⁹ O této tendenci se zmiňuje v kontextu „naší kultury“. Tento široký pojem je patrně zobecněním situace, která tehdy čerstvě panovala v americkém a anglickém školství – totiž „obouruký“ vzdělávací a výchovný systém (o nové pedagogické metody rozvíjející obourukost se Hertz zajímal ještě předtím, než si všiml sociologického aspektu celé problematiky – Needham, R. (ed.). Introduction. *Right and Left...*, s. xii)

⁸⁰ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 22.

⁸¹ Tamtéž.

Harmonizace organismu, dosažená poskytnutím dostatečného prostoru pro plný rozvoj levé ruky, by přinášela i významné fyzické a technické výhody, plynoucí z účinnějšího přispění levé ruky k lidské práci a z její schopnosti příležitostně zaujmout místo pravé ruky. V dlouhodobějším horizontu je pravděpodobné rozrušení stereotypního spojování dichotomie dobrého a zlého s dichotomií pravé a levé strany.

Kritika Hertzova díla o laterální symbolice

Na rozdíl od chvály a poct, kterých směřuje na adresu Roberta Hertze a jeho díla přehršle, je kritika jeho díla sporadická a zpravidla pouze nepřímá. Tuto skutečnost si snad můžeme vysvětlovat jakousi aureolou nedotknutelnosti, která se vytvořila kolem jeho odkazu poté, co bylo jeho slibně se rozvíjející dílo náhle ukončeno na bojišti první světové války. Na Hertzovo dílo nedopadla dokonce ani kritika Durkheimovy koncepce sakrálního a profánního, ač je pro Hertze základním výchozím bodem. E. E. Evans-Pritchard, který Durkheimovu binární koncepci označil jako vágní a chybně definovanou⁸², se o Hertzovi vyjadřuje v nanejvýš obdivném a pochvalném tónu. Jeho eseje zabývající se předností pravé ruky a reprezentací smrti považuje za dvě nejlepší eseje, které byly v historii sociologického myšlení napsány.⁸³

Implicitní kritiku lze vystopovat v souvislosti s Hertzem proklamovanou zřetelnou hranicí oddělující dva neslučitelné póly sakrálního a profánního, resp. pravého a levého. Podobně sporná je univerzálnost dominance pravé ruky, s níž souvisí také absence příkladů, které do Hertzova konceptu nezapadají; tedy příklady

⁸² In: Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 150.

⁸³ Pritchard, E. E. Foreword. In: Needham, R. (ed.) *Right and Left...*, s. 4.

společností, které s levou stranou asociují pozitivní hodnoty. Příkladem takové „kritiky“ je esej Marcela Graneta *Right and Left in China*. Granet vychází z Hertzova díla o přednosti pravé ruky a, stejně jako většina Hertzem inspirovaných badatelů, jeho myšlenky spíše rozvíjí než vyvrací či kritizuje: na příkladě Číny Granet ukazuje, že ačkoli Hertzovo dílo přehlíží ty společnosti, jejichž systémy klasifikace nepodporují, jeho analýzy nelze označit za chybné. Granetova esej dokládá – byť na atypickém a partikulárním příkladu – že opozice pravé a levé nemusí být absolutní, nýbrž kontextuální či dokonce reverzní. Čínský klasifikační systém není řízen absolutní a neslučitelnou opozicí, ale spíše principem neustálé změny a pohybu perspektiv, což se odráží v kontextuální proměnlivosti čínské laterální symboliky.⁸⁴ Čínská symbolika je tedy jednak popřením Hertzem postulované existence a neslučitelnosti dvou pólů, z nichž jeden je jednoznačně dominantní, a zároveň potvrzením jeho postulátu o laterálním symbolismu jako způsobu klasifikace světa.

Z dnešního pohledu by mohl být Hertz kritizován za to, že svou práci o přednosti pravé ruky postavil na literárních zdrojích a nikoli na dnes nezbytném terénním výzkumu. Taková kritika by však byla neoprávněná jednak proto, že Hertzova doba ještě nevznášela naléhavý požadavek terénního výzkumu a většina tehdejších badatelů šla „kabinetní cestou“, jednak proto, že absence terénního výzkumu jeho práci nikterak nesnižuje; řečeno E. E. Pritchardem, málokteré terénní výzkumy přispěly k rozvoji antropologické teorie tou měrou jako studie Durkheimovy skupiny, jež, přestože své „divochy“ nikdy neviděla, vytvořila teoretickou a epistemologickou bázi, ze které společenské vědy čerpají dodnes.⁸⁵

⁸⁴ Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 147 – 149.

⁸⁵ In: Růžička, M.; Sosna, D. Odkaz Roberta Hertze. In *Veselé tropy*, s. 150.

Metodologie

Postoj společnosti k lateralitě horních končetin odpovídá symbolickým hodnotám připisovaným oběma stranám; vzhledem k tomu, že pravo-levá symbolika, jak jest ukázáno v předchozím textu, je do značné míry kulturním konstruktem, je i její odraz v preferované lateralitě horních končetin výrazem tohoto konstruktů. A protože symbolické vnímání podléhá vývoji společnosti, není ani jeho průmět do symbolické klasifikace těla statický fenomén. V uplynulých čtyřech desetiletích se přístup společnosti posunul od obecného odmítání levorukosti jakožto defektu, který je nutné odstranit, k respektování levorukosti jakožto odlišnosti, avšak nikoli anomálie. Soudobá společnost vychází levákům vstříc nabídkou předmětů a nástrojů uzpůsobených jejich potřebám, s posměchem, opovržením či jinými negativními projevy směřovanými k levorukosti se dnes téměř nesetkáme. K této situaci výrazně přispěla změna oficiálního, státem daném přístupu k levákům, která přišla v roce 1967 v podobě Metodického pokynu ministerstva školství, jenž nahradil povinné přeučování levorukosti individuálním přístupem k levorukým dětem.

Avšak nelze plně ztotožňovat autoritativní usměrnění přístupu k danému jevu a způsob a směr, kterým se tento jev ubírá v běžném životě. Jinak řečeno, platnost vyhlášky nepokrývá vnímání skutečných lidí a přístup, jaký v praxi skutečně zaujímají k levorukosti. Je zřejmé, že lidské postoje nelze předefinovávat ze dne na den skrze legislativu; a je pravděpodobné, že se výrazně nezmění ani v horizontu několika let. Proces proměn kulturně vytvořených hodnot je velmi pozvolný, neboť hluboko sahající kořeny symbolické kulturní klasifikace nelze vyrvat tak snadno. Proto tyto kulturně zakořeněné mechanismy mohou, aniž by si toho člověk byl vědom, ovlivňovat jeho postoje. Právě otázka toho, nakolik je oficiální respektování levorukosti vžitá ve skutečném vnímání a postojích

společnosti, je pro mou práci stěžejní. Neboli, řečeno z opačného úhlu pohledu, ptám se po přežívání symbolického hodnocení pravo-levé polarity na příkladě levorukosti.

Kvalitativní výzkum

V daném případě považuji za optimální kvalitativní výzkum. Mým záměrem je zachytit esenci prožité zkušenosti levorukých lidí v pravorukém světě a skrze ní rekonstruovat, jaké symbolické hodnoty jsou s levorukostí spojovány. Tyto symbolické hodnoty hledám jednak v subjektivním prožívání respondentů, tedy ve způsobu, jakým oni sami vnímali svou levorukost a jak se toto vnímání případně proměňovalo. Pro otázky směřující k této subjektivizované zkušenosti jsem vytvořila zastřešující kategorii „sebereflexe“. Dále se snažím ve zkušenostech levorukých lidí postihnout odraz symbolických hodnot připisovaných levorukosti ze strany většinové pravoruké společnosti, projevený skrze jejich přístup k levákům. Neboť společnost působí na jedince z mnoha různých směrů, rozdělila jsem otázky po přístupu okolí do několika kategorií, které se jeví jako zásadní. Za prvé se jedná o přístup rodiny jakožto prostředí, kde se odehrávají první a do značné míry určující zkušenosti s významy a hodnotami (kategorie „přístup rodiny“). Druhým zásadním činitelem je v tomto smyslu instituce školy, jejíž role autority má významný vliv na vytváření obecně přijímaných symbolických významů a jejich klasifikaci (kategorie „přístup školy“). Do třetí kategorie „přístup okolí“ spadají projevy symbolických klasifikací obsažené v chování lidí, s nimiž se člověk setkává v běžném společenském styku.

Respondenti

Kritéria pro výběr respondentů byla zaprvé levorukost, zadruhé zkušenost jejího přeučování, popř. pokusu o něj (ve dvou případech bylo od přeučování upuštěno pro zjevnou nezlomnost dítěte). Vzhledem k tomu, že pro případ zkoumání symbolické klasifikace pravo-levé polarity nepovažuji za podstatné rozlišovat mezi úplnou a částečnou levorukostí (ambidextrie), definuji levorukost jednoduše jako větší obratnost a preferenci užívání levé horní končetiny.

Rozhovory jsem prováděla s celkem deseti respondenty, k jejichž získání jsem použila metodu sněhové koule. V rámci srovnání různých přístupů k levorukosti jsem se při výběru dotazovaných jsem snažila dosáhnout co nejširšího věkového rozpětí; období, do něhož spadá předškolní věk a první rok po nástupu na základní školu, spadá ve čtyřech případech do šedesátých let, ve dvou případech do sedmdesátých let a ve čtyřech případech do počátku let devadesátých. Za účelem ověření současného přístupu k levorukosti, vyplývajícího z demokratizace společnosti a zřejmého z pozorování výchovné praxe, jsem provedla krátké, doplňující rozhovory se třemi respondenty, kteří byli socializováni v druhé polovině devadesátých let a na přelomu tisíciletí (tito respondenti se nesečkali s přeučováním ani s jinými negativními postoji k levorukosti).

Metody získávání dat – kvalitativní rozhovory

Kvalitativní rozhovor lze vést mnoha různými způsoby, z nichž jsem si pro svůj výzkum zvolila nestrukturovaný (neformální) rozhovor a narativní rozhovor. Tyto typy rozhovorů jsem používala samostatně nebo kombinovaně odvisle od toho, který nejvíce

vyhovoval osobnosti respondenta. Všechny respondenty jsem požádala o svolení s elektronickým záznamem rozhovoru, které jsem ve většině případů dostala. S nahráváním rozhovoru nesouhlasil pouze jeden dotazovaný, a to z důvodu nervozity, kterou v něm vyvolává vědomí, že je jeho projev zachycován nějakým médiem. V tomto případě jsem rozhovor zaznamenávala písemnými poznámkami, kterých jsem jako doplňující metody využívala také při nahrávaných rozhovorech.

Nestrukturovaný rozhovor

Dotazování tohoto typu rozhovoru spočívá ve spontánním generování otázek v přirozeném průběhu interakce, přičemž informátor si ani nemusí být vědom toho, že jde o explorační rozhovor.⁸⁶ Tato situace vyvstala při běžné konverzaci s mladíkem, který patří do širšího okruhu mých známých a shodou okolností je přeučovaný levák (což jsem do té doby nevěděla). Náš rozhovor na téma přeučování levorukosti se tak nesl v neformálním tónu, respondent byl zcela uvolněný a nenucený. Většinu informací jsem od tohoto respondenta získala právě skrze tento neformální rozhovor. Při druhém setkání, které se uskutečnilo ryze za účelem výzkumu, šlo již spíše o doplnění a zobecnění, neboť základní výzkumná data jsem získala již v z prvního rozhovoru.

Nestrukturovaných rozhovorů, avšak s vyjevením výzkumného záměru, jsem využila ve většině případů (tedy v osmi z deseti). Poté, co jsem respondentům nastínila svůj výzkumný záměr, ponechala jsem jim prostor pro vyjádření toho, co v daném ohledu považují za důležité, a otázky jsem pokládala pouze doplňující nebo usměrňující (v případě, že se respondenti příliš vzdálili od tématu).

⁸⁶ Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*, s. 175.

Narativní rozhovor

Dalším typem rozhovoru, kterého jsem využila, je rozhovor narativní, jenž vychází z předpokladu, že zkušenost je přirozeně organizována v příbězích a že stimulací zkoumané osoby k vyprávění se zkušenost vyjeví v přirozené formě. Respektováním respondentovi vlastní strukturace není výpověď o subjektivní zkušenosti rozlámána na dílčí složky a výzkumník má možnost přistoupit k aktérovu zkušenostnímu světu celostnějším způsobem.

Použití tohoto typu dotazování bývá motivováno skepsí vůči možnosti získat přístup ke zkušenosti jedince prostřednictvím schématu otázka-odpověď. Tato skepse vychází z předpokladu, že existují subjektivní významové struktury o určitých událostech, které se vyjeví při volném vyprávění a naopak se neprojeví při cíleném dotazování.⁸⁷ Mám za to, že tato skepse je v určitých případech zcela oprávněná – někteří lidé se nejlépe vyjadřují skrze nepřerušované vyprávění a průběžné dotazování zbytečně přerušuje přirozeně plynoucí tok jejich myšlenek. Ve svém výzkumu jsem se setkala se dvěma takovými lidmi. Jejich vyjadřovací prostředky se vyjevily záhy po stimulaci, což je první fáze narativního rozhovoru. Druhá fáze, vyprávění, představovala nejrozsáhlejší, plynule se odvíjející část rozhovoru. Respondentovy vypravěčské schopnosti se uplatnily rovněž v následující fázi kladení vyjasňujících a zobecňujících otázek.

⁸⁷ Hendl. J. *Kvalitativní výzkum*, s. 176.

Průmět pravo-levé symboliky v přeučování leváků

Podkladem k následujícímu textu jsou rozhovory s deseti leváky, kteří mají zkušenost s přeučováním na pravorukost. Intenzita, tj. důslednost a trvání přeučovacího procesu se mezi dotazovanými liší, a také výsledky tohoto procesu se pohybují od úspěšného přeučení na pravorukost po různou míru obourukosti. Obourukost někdy bývá mylně ztotožňována s ambitextrií, mezi těmito dvěma jevy je však rozdíl v míře obratnosti obou horních končetin. Běžná obourukost vzniká během převýchovy, která se zpravidla zaměřuje na společensky významné činnosti jako je např. podávání ruky, držení příboru či držení tužky. Při těchto činnostech se dítě pod výchovným tlakem naučí používat pravou ruku, avšak jiné činnosti (při nichž není výchovný dozor tak důsledný) spontánně ovládne levou rukou. Dokonalejším stupněm obourukosti, a proto také spíše výjimečným, je ambidextrie – stejně dokonalá obratnost levé i pravé ruky v kterékoli činnosti. K ambidextrií mohou dospět jen jedinci mimořádně nervově odolní a vyrovnaní, kteří rychle ovládnou jednotlivé obratnosti svou vrozeně kvalitnější rukou a potom se je naučí i rukou druhou. Dosáhnout ambidextrie mohou pouze jedinci vrozeně levoručí, protože pravoručí jsou v pravorukém prostředí této možnosti zbaveni – nikdo a nic je nepovzbuzuje k levoruké aktivitě. U přirozených ambidexterů jsou ztráty omezeny na minimum, protože u nich nejde o převýchovu; zisky jsou u nich naopak mimořádné.⁸⁸ Mezi mými respondenty se nevyskytuje žádný ambidexter; 4 respondenti jsou zcela přeučeni na praváky, 1 respondent si uchoval výlučné leváctví, 5 respondentů má pro určité činnosti stabilně vyhrazenou určitou ruku:

⁸⁸ Synek, F. *ArchArt* [online]. 2011 [cit. 2011-06-11]. Levákům. Dostupné z <<http://www.archart.cz/new/czech/levaci/otazky.htm>>.

Lukáš (nar. 1986): *V pravé ruce mám větší sílu, takže ji používám k pracem, kde je potřeba síla, třeba pravou štípu dříví, a levou dělám ty jemnější činnosti, jako je psaní nebo když je potřeba něco načrtnout.*

Veronika (nar. 1987): *U psaní mi to je jedno, můžu používat obě (i když levou asi nemám moc pěkný písmo), jinak používám levou ruku.*

Jaroslav (nar. 1964): *Pravou jenom píšu a taky držím příbor jako pravák, jinak dělám všechno levou.*

Miloš (nar. 1970): *Psát můžu levou i pravou, to mi je jedno. Jinak jemnější činnosti, kde je potřeba cit, dělám levačkou, a silové práce pravačkou.*

Marcela (nar. 1961): *Já jsem v podstatě obouruč – píšu pravou a jinak všechno ostatní dělám levou, včetně škrábání brambor a takovejch těch domácích prací. Pořád u mě převládá dominance té levý ruky, ale pravá je taky poměrně šikovná a kdybych se chtěla naučit na pravou, tak by to byla otázka času, naučila bych se to.*

V rozhovorech jsem se soustředila na to, kým bylo přeučování prováděno (rodina, škola), jaká se v jeho rámci používala argumentace a praxe a jak sami dotazovaní vnímali a vnímají svou levorukost.

Přeučování v rodině

Zatímco s přeučováním ve škole má zkušenost většina dotazovaných, v rámci rodiny byli přeučováni pouze čtyři z nich. Ve všech případech bylo přeučování iniciováno prarodiči:

Marta (nar. 1960): *Začali mě přeučovat už doma, chtěli to tak babička s dědou, hlavně děda, kterej leváky nesnášel. Táta je taky levák a děda na něj vždycky měl různý řeči, když ho viděl, jak něco dělá levou rukou. Hrozil se, když třeba viděl, že má kladivo nebo tak něco v levý ruce, říkal, že to je strašný.*

Jaroslav (nar. 1964): *Přeučit mě na praváka byl nápad rodičů táty. Oni jsou takoví generálové, co řekli, vždycky platilo, a bylo to tak i s mým leváctvím. Prarodiče rozhodli, že se přeučím, tak jsem se přeučoval.*

Miloš (nar. 1970): *Nezažil jsem už sice povinné přeučování, ale rodina se mi to snažila ze všech sil vynahradiť. Rodiče sice nebyli zlí, ale ve všem se podřizovali autoritě dědečka, který leváky opovrhoval...*

Darek (nar. 1987): *Byl jsem prej takovej nevyhraněnej, používal jsem obě ruce, tak se naši rozhodli, že mě naučí na pravo. A hlavně to chtěla babička...*

Motivace k přeučování odpovídala obecně vžitým předsudkům o přednosti pravé ruky a méněcennosti ruky levé, navíc byla podpořena některými populárně-naučnými publikacemi, které doporučovaly leváctví přeučovat. Např. M. Klímová-Fügnerová v publikaci *Naše dítě* (1947) píše: *...levičáctví je společensky dosti nevýhodné a také ve škole má levičák potíže. Proto bychom rádi dosáhli toho, aby si levičák už v předškolním věku vycvičil pravou ruku*

*alespoň tak, jak je přirozeně obratná jeho levá ruka.*⁸⁹ Zatímco nejmladší v rodině přeučovaný respondent uvedl, že byl přeučován z důvodu své laterální nevyhraněnosti (rodina zastávala názor, že je nutné „si vybrat jednu ruku“), u zbylých třech respondentů byla motivací k přeučování „společenská nevýhodnost“ levorukosti. Dle výpovědí soudě spočívala ona nevýhodnost ve stigmatizaci týkající se jak leváků samotných, tak i jejich rodin – levorukost jednoho člena rodiny vrhala špatné světlo na celou rodinu. *Špatné světlo* vznikalo v souvislosti se *špatnou rukou*; *špatnost* levé ruky je ve výpovědích respondentů vyjádřena asociacemi, které měli jejich rodinní příslušníci navázané na levorukost: *prohra, ostuda, zlozvyk, divné, nemoc, úchylka, prohřešek proti přírodě*. Zde se projevuje, řečeno slovy Hertze, fundamentální dualismus všech přírodou daných opozic (levá x pravá, světlo x tma, den x noc, východ + jih x západ + sever), metaforicky představujících dva protichůdné silové póly: pól síly, dobra a života a naproti němu pól slabosti, zla a smrti. V našem případě pravo-levé opozice je pravá ruka jakožto nositelka žádaných vlastností a sil spojena se sakrálním principem, v němž se nacházejí síly udržující život, přinášející zdraví, přednostní společenské postavení, odvalu v boji a dovednost v práci; naopak levá ruka, nečistá a spojena s profánním principem, je nositelkou nežádoucích vlivů a sil, které jedince oslabují, tíží a poškozují.⁹⁰ V daném společenském kontextu šlo především o symbolické spojení pravé ruky a dobrého společenského postavení, resp. zdraví (anebo, negativně pojato, o symbolické spojení levé ruky a špatného společenského postavení, resp. nemoci). Spojitost levorukosti a patologického stavu (*nemoc, úchylka, divné*) byla posílena zasazením těchto starých symbolických představ do rámu moderní vědy. Podvědomý negativní náhled na levorukost byl zaktivován „vědeckým zjištěním“, že se mezi zločinci vyskytuje více leváků než v ostatní populaci. Toto zjištění přinesly výzkumy italského psychiatra a

⁸⁹ In Sovák, M. *Metodika výchovy leváků*, s. 38.

⁹⁰ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 9.

kriminalisty Lombrosa, který, aniž by učinil hlubší rozbor tohoto jevu, klasifikoval levorukost jako degenerativní znak predisponující ke zločinnosti. Následovaly další práce podobného ražení, přinášející důkazy o tom, že různé patologické stavy (duševní choroby, hluchoněmota, poruchy řeči, epilepsie) se týkají častěji leváků než praváků.⁹¹ Předsudky vzniklé na základě takovýchto zobecnění byly součástí myšlení prarodičů dotazovaných, kteří trvali na přeučování svých potomků.

Jaroslav (nar. 1964): *Tak ta motivace tam byla pokrytecká, šlo to, „co by řekli lidi“ a „jak by to vypadalo“. Prarodiče z otcovy strany tehdy patřili k vyšší společnosti, měli docela prachy, velké dům, tatru šestsettrojku a pohybovali se prostě v těch jakseříká vyšších kruzích...leváctví pro mě bylo něco jako prohra. Tím nechci říct, že by to byli nějaký snobové, který by mi ubližovali, oni to leváctví brali jako zlozvyk, kterej je potřeba v zájmu dobrý vizitky odstranit, ale jinak mě docela rozmazlovali.*

Marta (nar. 1960): *Motivy tam byly dva: abych to měla v životě jednodušší a abych nebyla divná – nebo považovaná za divnou. Tím argumentoval děda, protože jemu to leváctví připadalo divný, jako by to byla nějaká nemoc nebo úchylka. Babička a jejím vlivem i máma argumentovaly tím, že to budu mít jako pravačka jednodušší ve škole a pak i v životě, že se mi nikdo nebude posmívat. Táta jako levák se od toho spíš distancoval, ale zas proti tomu nešel, zkrátka to mlčky trpěl, řekla bych.*

Miloš (nar. 1970): *...tvrdil (děd), že leváctví je úchylka odpovídající svou závažností takovým prohřeškům proti přírodě jakými jsou (dle jeho názoru) homosexualita nebo ženská emancipace...Rodiče byli těmto názorům generačně vzdáleni, ale děd si dokázal uhájit*

⁹¹ Sovák, M. *Metodika výchovy leváků*, s. 21.

pevnou, velmi autoritativní pozici...nebylo tedy vyhnutí a začal jsem být převychováván k obrazu dědečkově.

Metody přeučování nebyly ani v jednom případě nijak násilné, šlo o slovní pobídky a vkládání předmětů do pravé ruky dítěte, což odpovídá „odborným“ návodům, které však naváděly na praxi, která nebyla podložena ani výzkumem, ani dlouhodobým pozorováním přeučovaných leváků. V zmíněné, svého času velmi populární knize, M. Klímové-Fügnerové, najdeme doporučený postup přeučování leváka o útlého věku: *Hračku, lžičku a jiné předměty dáváme dítěti vždy do pravé ruky. Bere-li tyto věci samo do levé, vložíme mu věc do pravé. Opakujeme klidně dál tak často, až si dítě navykne užívat víc pravé ruky...konáme vše s trpělivostí.*⁹² Dotazovaní byli přeučováni v duchu této rady, přičemž jako význačný rys tohoto procesu shodně uvádí trpělivost přeučujících, a to opět především prarodičů. Přeučovací proces odpovídal výše zmíněné dualitě pravé a levé strany; negativní, destruktivní síly levé ruky byly soustavně a systematicky potlačovány verbálním snižováním a praktickým zamezováním používání levé ruky, zatímco pozitivní, aktivní a zdravý potenciál pravé ruky byl rozvíjen prostřednictvím vyzdvihování správnosti jejího používání.

Marta (nar. 1960): *Je fakt, že si nepamatuju moc z toho, jak to bylo, když jsem byla úplně malinká, ale jsem si jistá, že mě nepřeučovali nijak násilně. Co si pamatuju, to mi mohlo bejt tak pět šest, že mi všichni pořád všechno cpali do pravý ruky a chválili mě, když jsem ji použila sama od sebe. Dědovi to vydrželo dost dlouho i potom, co jsem byla už jakoby přeučená – pravidelně mě čas od času chválil za to, jak pěkně něco dělám pravou rukou.*

Miloš (nar. 1970): *Myslím, že děd to svého času bral jako životní poslání. Žili jsme v jednom baráku, takže nebylo úniku. Ne že*

⁹² In Sovák, M. *Metodika výchovy leváků*, s. 38.

by mě nějak tělesně mučil, to vůbec, ale pořád kontroloval, kterou ruku používám, usměrňoval mě a přitom měl uštěpačný řeči na leváctví.

Jaroslav (nar. 1964): *Nic brutálního, prostě mi jen pořád dokola omílali, ať si to dám do pravý a dávali mi za příklad bratrance praváka, jak pěkně všechno dělá pravačkou.*

Darek (nar. 1987): *Nebylo to nijak dramatický, nemam z toho žádný traumata, prostě mi dávali všechno pořád do pravý ruky, až jsem si na to zvyknul.*

Na otázku, jak vnímali svoje přeučování, tři respondenti odpověděli, přeučováním vzhledem k jeho mírnému charakteru netrpěli. Jeden z nich přeučování hodnotí jako snadné, bezproblémové a sebou samým nereflektované.

Darek (nar. 1987): *Vůbec jsem s tím neměl problém, ani jsem nad tím nepřemýšlel. Doma to nedramatizovali, prostě mě jen učili používat pravou ruku. Neřešil jsem to, prostě jsem to dělal, jak mi říkali. Zvyknul jsem si rychle, do školy jsem přišel už jako pravák.*

U dalších dvou respondentů je doba, kdy byli přeučováni, dávno minulá a vzpomínky matné; oba však předpokládají v podstatě hladký průběh svého přeučování a domnívají se, že se pro své nežádoucí leváctví necítily špatní (u jednoho z respondentů byly symbolické hodnoty pravé a levé reflektovány pouze v konfrontaci s bratrancem, který používal ruce „správně“).

Marta (nar. 1960): *Nezpomínám si, že bych se cítila nějak odstrčená nebo jiná. Asi mě hodně motivovalo a těšilo, že mě chválili, jak si dobře zvykám na pravou, takže jsem vnímala spíš to chválení.*

Jaroslav (nar. 1964): *To už si nevzpomínám, jak jsem to prožíval, ale myslím, že mě to nijak zvlášť netrápilo; jak říkám, nebylo to nic brutálního a jinak pro mě dělali první poslední...Jediný, co si pamatuju, že mě štvalo, bylo to, jak jsem měl věčně za vzor bratránka, to bylo samý „dělej to jako Petřík“, „koukni se na Petříka, jak mu to jde tou pravou...zkus to taky tak...“. To jsem bral tak, že je bratranec lepší, a to mě štvalo, asi v tom byla nějaká soutěživost, ale jinak bych řek, že jsem to snášel bez problémů.*

Jeden respondent se svěřil s nepříjemnými pocity, které v souvislosti se svou levorukostí pociťoval a jejichž původ připisuje dědečkově rétorice, která byla posílněna přístupem školy (respondent sám sice nebyl ve škole přeučován, neb již byl přeučen z domova, ale školou zaujímaný odmítavý přístup k levorukosti v něm upevnil představu levorukosti jakožto něčeho společensky nevhodného).

Miloš (nar. 1970): *Vzhledem k tomu, že odmala jsem o leváctví slýchal samé břitké negativní soudy, utkvělo to ve mně jako něco nevhodného...něco, co by se nemělo dělat a o čem by se nemělo mluvit. Tím jsem se také řídil – nezabýval jsem se tím a prostě jsem se snažil používat pravou ruku.*

U tohoto respondenta tedy došlo k částečné, byť potlačené interiorizaci negativních hodnot, symbolicky připisovaných levorukosti. Tento případ je ilustrativním příkladem formování vztahu k vlastnímu tělu na základě praktické zkušenosti těla. Praktická zkušenost těla je u každého aktéra založená na tom, že na své tělo aplikuje určitá základní schémata vzniklá osvojením si sociálních struktur a neustále posilovaná reakcemi založenými na týchž schématech. Schémata, skrze něž nahlíží a hodnotí jak sebe, tak ty, kdo vládnou, vyplývají s osvojeného, a tím naturalizovaného

klasifikování, jehož plodem je i jeho vlastní sociální bytí.⁹³ Respondent si pravo-levou klasifikaci osvojil a zvnitřnil již v raném dětství; schéma nevhodnosti používání levé ruky a nutnosti nahradit ji pravou, které bylo respondentovi soustavně vštěpováno a následně posilováno ve školním prostředí, v něm ustavilo zkušenost těla vedoucí k jednoznačné preferenci pravé ruky a potlačování a tabuizování potenciálu ruky levé. Tato praktická zkušenost těla neboli maussovská socializací získaná technika těla byla proto tohoto respondenta relativně dlouhou dobu běžnou, automatickou součástí života, avšak jeho příběh vypovídá o tom, že naučené techniky těla nemusí být definitivní. Po domácím přeučování a následném školním bdění nad jeho naučenou pravorukostí se vlivem slábnoucího institucionálního působení školy ocitl v situaci, kdy se jeho levorukost mohla nejen přihlásit o slovo, ale toto slovo mohlo být také vyslyšeno:

Miloš (nar. 1970): *Časem se, jak se mi alespoň zdá, všechno zlepšilo...Na dalších stupních školy (na druhém stupni) už jsem nic podobného nezažíval, jelikož tam měli učitelé dost starostí s chováním dospívajících žáků, než aby se mohli soustředit na problematiku správného sklonu písma. Po základní škole jsem se už nikde s dohledem nad pravorukostí nesetkal, z dědova vlivu jsem se dostal jeho sklonem – a ani naši už potom nevyžadovali, abych používal jen pravačku. Zkrátka, když je člověk ve věku, kdy už ho nikdo nechce (a hlavně nemůže) převychovávat, uvědomí si, že to, zda používá levou nebo pravou ruku, nikoho moc nezajímá. Tak jsem jednoho dne své rané dospělosti došel k rozhodnutí, že když NEMUSÍM používat výhradně pravou, tak nebudu. Je fakt, že ta pravačka byla léty praxe vycvičená a posílená a levačka naopak docela slabá, ale ten potenciál se z ní nevytratil. Nevracel jsem se k levé nějak programově, nesnažil jsem se přeučit zpátky, jen jsem si to v sobě nějak přehodnotil a dovolil*

⁹³ Bourdieu, P. *Nadvláda mužů*, s. 35, 60.

jsem si znovu přibrat do praxe levou ruku. Postupem času došlo k nějakému vzkříšení a levá ruka se stala stejně aktivní jako pravá, i když některé činnosti, zejména silové, zůstaly doménou pravačky.

Postoj, který tento respondent zaujal ke své lateralitě, je naplněním Hertzovy výzvy k rozvinutí celého potenciálu člověka, konkrétně potenciálu pravé i levé ruky, což považuje za praxi hodnou osvobozené a prozíravé společnosti, která bere v potaz harmonický rozvoj organismu.⁹⁴

Dílčí závěr

Motivace k přeučování levorukosti v rámci rodiny odpovídala symbolickým hodnotám spojovaným s pravou a levou stranou, což bylo implicitně obsaženo v argumentaci doprovázející proces přeučování. Záměr utlumit symbolicky nečistou, nevhodnou levou ruku a nahradit ji správnou, pravou rukou, lze pozorovat na dvou úrovních: jednak šlo o „dobro“ potomka, jednak o dobré jméno rodiny. „Dobrem“ potomka bylo míněno přesvědčení, že přeučení na praváka mu ulehčí život jak ve škole, tak v budoucím životě, neboť bude uchráněn od negativních, nepřátelských reakcí pravostranné společnosti. Naučit levorukého potomka přednostnímu užívání pravé ruky bylo také otázkou rodinné prestiže, a to zejména ve vyšší společenské třídě; levorukost zde byla vnímána jako rušivý prvek jinak spořádaného, úspěšného života. Ať už se přeučování odehrávalo za záměrem dobrého jména jedince a potažmo celé rodiny, z praktického důvodu usnadnění života ve společnosti či jako kombinace obojího, je v takovém počinání zřejmý souhlas nebo přinejmenším respektování hodnot určených dualismem pravé a levé.

V případech, kde bylo přeučování zaměřeno spíše na vyzdvihování kvalitní pravé ruky než na znevažování ruky levé, se

⁹⁴ Tamtéž.

sami přeučování neztotožňovali s negativními symbolickými hodnotami, spojenými s levorukostí. V případě respondenta, u jehož přeučování převládalo snižování a očerňování levé ruky, došlo k částečné sebeidentifikaci s negativními symbolickými hodnotami levé ruky. Tento respondent je zároveň příkladem toho, že naučená technika těla nemusí být definitivní; konfrontován s poklesem tlaku okolí na prosazení praktických důsledků pravo-levé symboliky, chopil se možnosti vrátit se k umlčené levé ruce.

Přeučování ve škole

V historii se důsledná pravostranná kontrola uplatňovala především v oblasti náboženské a jejím prostřednictvím pak výrazně i v oblasti vzdělávání.⁹⁵ Vzhledem k sekularizaci společnosti a politickému režimu, který v době nejradikálnějšího přeučování panoval, se hlavní oblast pravostranné kontroly redukovala na výchovně-vzdělávací instituce. Vzhledem k naučenému, socio-kulturně podmíněnému charakteru technik těla, jejichž vznik je dle Mause řízen společností pomocí vzdělávacího procesu⁹⁶, se právě výchovně-vzdělávací instituce jeví jako místo, kde je, resp. byla soustředěna největší část moci ustavující pravostrannou orientaci. V rámci těchto institucí se vedení k preferenci pravé ruky většinou objevovalo již v mateřské škole, avšak zde nebylo přeučování tolik nátlakové jako ve škole základní, protože tyto zkušenosti v paměti dotazovaných výrazně neulpěly. Dotazovaní se o nich zmiňují pouze jako o informacích „z druhé ruky“, tedy z vyprávění rodičů. Tato vyprávění se shodují v popisu nenásilného vedení k pravorukosti, které spočívalo v nabádání dítěte k používání pravé ruky, umisťování předmětů do jeho pravé ruky a upozorňování rodičů na „špatné

⁹⁵ Synek, F. *Záhady levorukosti*, s. 15.

⁹⁶ In Thomas, H. Culture/Nature. In Jenks Chris (ed.). *Core Sociological Dichotomies*, s. 118.

návyky“ dítěte s doporučením, aby se věnovali jejich nápravě. Zatímco v prostředí rodiny to byla záležitost víceméně svobodné volby, se vstupem do základní školy byla „náprava“ prosazována silněji. S přeučováním levorukosti na základní škole má zkušenost šest dotazovaných. Intenzita přeučovacího procesu se podle odpovědí dotazovaných liší jednak v závislosti na době, v níž byl uskutečňován, jednak v závislosti na osobnosti pedagoga. Mnozí učitelé pokračovali v praxi přecvičování leváků i po metodickém pokynu ministerstva školství a kultury *O výchově a vzdělávání levorukých dětí* (1967), který vyzýval k jednotné výchově levorukého dítěte, k výchově, která bude cílevědomě podporovat přednostní používání vedoucí levé ruky při všech činnostech dítěte ve škole, mimo školu i v rodině.⁹⁷ V metodických postupech odkazuje MŠK na příručku M. Sováka *Metodika výchovy leváků* (1966), vydanou pro účely tohoto pokynu. V této publikaci se M. Sovák ke snahám potlačovat a přecvičovat leváctví vyjadřuje principiálně shodně s Hertzovým konceptem: *Vlastní příčinou takového postoje je obecně vžitě dávání přednosti straně (ruce) pravé, a tím znevažování strany (ruky) levé. V podstatě jde tu o přežívání primitivních náboženských pověr a předsudků a dnes už i společenských zvyklostí. Toho si ovšem nejsou mnozí učitelé vědomi. Pro svůj negativní postoj k leváctví hledají pak nejrůznější jiná zdůvodnění.*⁹⁸ Ve výpovědích respondentů však tato „jiná zdůvodnění“ nenajdeme; argumentace ohledně toho, proč je nutné používat výlučně pravou ruku, buď zcela absentuje nebo je dosti vágní – je to prostě správné, tak „se to dělá“. Z toho lze usuzovat na podvědomé, hluboce zakořeněné symbolické hodnoty spojované s oběma stranami lidského těla. O hloubce kořenů těchto symbolických představ svědčí fakt, že programové vedení k pravorukosti bylo ve výchovných institucích přítomno ještě před dvaceti lety; F. Synek uvádí v knize *Záhady levorukosti*, vydané v roce 1991, že: *...i v současné době jsou levoruké děti v jeslích velmi často soustavně učeny, aby braly nejen*

⁹⁷ In Sovák, M. *Metodika výchovy leváků*, s. 149.

⁹⁸ Tamtéž, s. 38.

*lžíci, ale i tužku do pravé ruky.*⁹⁹ Tři z dotazovaných se skutečně se snahou o přeučování setkali ještě v devadesátých letech. Jednalo se nicméně pouze o pokus, od kterého bylo zakrátko upuštěno.

Lukáš (nar. 1986): *Doma ani ve školce mě, pokud vim, nezkoušeli přeučovat, ale učitelka v první třídě se snažila naučit mě psát pravou rukou. Neměl jsem v ní ten cit, odmalička jsem si čmáral levou...když viděla, že to nemá cenu, rezignovala.*

Veronika (nar. 1987): *Doma se tím nikdo nezabýval...(táta je taky levák – ale ten jen přeúčenej – , teta a sestřenka taky)...ale v první třídě mě hned nahnali do pedagogicko-psychologický poradny. Tam to nějaký čas zkoušeli, ale pak jsem šla ještě do jiný, kde řekli, ať si to dělám, jak chci.*

Kuba (nar. 1989): *Ve škole mě zkoušeli přeučovat, šlo o všechno, hlavně o psaní. Ale když zjistili, že to tou pravačkou prostě nejde, tak mě nechali.*

Nedůslednost těchto pokusů o přeučování je výrazem dvojí slábnoucí moci sou výrazem slábnoucí moci výchovně-vzdělávacích institucí, posledních záchvěvů dřívějšího vlivného postavení instituce školy. V době, kdy Jakub, Veronika a Lukáš nastoupili na základní školu, se statut učitele výrazně lišil od doby před dvěma či třemi desetiletími, kdy zahrnoval podstatně větší moc. To souvisí s uvolněním morálky, které nastalo v porevolučním období a které se stále více projevuje v chování mladé generace. Jelikož autorita školy a učitele je závislá na společenské organizaci a hranice svobody žáků se v souhlasu s pohybem společnosti rozšiřuje, přineslo období po roce 1989 podstatné změny do vztahu mezi poslušností a svobodou. V oblasti výchovy byl zdůrazňován požadavek respektování svobody

⁹⁹ Synek, F. *Záhady levorukosti*, s. 46.

individua, zatímco požadavek odpovědnosti, kázně a volního úsilí ustoupil do pozadí. *Idea svobody a demokracie byla i na pedagogickém poli dovedena do takových krajností, že autorita, kázeň a řád byly považovány za něco nepřipustného i pro vztahy mezi dospělými a dětmi.*¹⁰⁰ *Respekt z autority učitele a školy jako vzdělávací instituce již dávno vymizel.* Prostředky, jimiž učitelé dříve účinně uplatňovali moc (domluva, poznámky, výchovné komise, snížené známky z chování), ztratily na účinnosti – *váha učitelova či ředitelova slova je často na nulové hodnotě.*¹⁰¹ Tento jev souvisí též z ekonomizací společnosti; žák je v ekonomickém pojetí klientem (odběratelem určité služby) a škola „servisní organizací“, zajišťující jeho dostatečný rozvoj a zakládající jeho karierní a profesní dráhu.¹⁰² Pokles autority učitele a školy dokládá srovnání výpovědí respondentů, kteří navštěvovali školu v šedesátých letech (*chtěla jsem dělat věci správně – a správně bylo tak, jak řekl pan učitel; ona [učitelka] měla velký respekt, tenkrát děti všechno, co řekla, braly za svaté; kdyby tenkrát pan učitel řekl, ať píšu nosem, tak bych psala nosem*), a současnou, výše popsanou situací, která, jak patrně z odborných diskuzí a ze zkušeností zprostředkovaných učiteli, je nejvýrazněji přítomna na základních školách.¹⁰³

Kromě oslabené moci školní instituce se ve zkušenostech těchto respondentů odráží oslabení symbolických hodnot připisovaných pravé a levé ruce – fakt, že se učitelé těchto respondentů pokusili o jejich přeorientování na pravou ruku, sice svědčí o jistých přetrvávajících schématech hodnocení pravé a levé,

¹⁰⁰ Vališová, A. a kol. *Autorita ve výchově*, s. 33, 7.

¹⁰¹ Arabadžiev, S. *Násilí ve společnosti* [online]. 2008 [cit. 2011-06-25]. Šikana učitelů. Dostupné z <<http://sikana.i-extra.net/sikana-ucitelu/>>.

¹⁰² Syřiště, I. *Pedf.cuni* [online]. 2008 [cit. 2011-06-25]. Škola jako síť vztahů. Dostupné z <http://praxe.pedf.cuni.cz:8080/Plone/skripta-kapitoly-ze-skolni-pedagogiky-a-skolni-psychologie-15_skola_jako.pdf>.

¹⁰³ K problému slábnoucí autority učitele viz např.: Agresivita žáků v Evropě roste. *Učitelské noviny*. 2003, 19, s. 16. Balík, O. *Metodický portál; inspirace a zkušenosti učitelů* [online]. 2010 [cit. 2011-06-25]. Jsou děti horší?. Dostupné z WWW: <<http://panucitel.blogy.rvp.cz/2010/04/07/jsou-deti-horsi/>>.

zároveň však jejich včasná rezignace na takovou praxi svědčí o relativně malém významu těchto hodnotících schémat.

Během devadesátých let směrnice o respektování levorukosti s velkou pravděpodobností již nabyla platnosti nejen oficiální, ale i skutečné (vycházející z převážně souhlasných názorů pedagogů). Dá se předpokládat, že takovéto podmínky vedly k liberálnějšímu postoji k levorukosti, který vyústil do současné situace, kdy se nad levorukostí nikdo nepozastavuje jako nad něčím nepatřičným či podivným. Tuto situaci ilustruje výpověď jednoho z respondentů, kteří se narodili v devadesátých letech a s přeučováním ani s jinými negativními postoji k levorukosti se nesetkali:

Anna (nar. 1994): Nechápu, co se dá na leváctví řešit. Buď seš nebo nejseš levák a tím to končí. Vždyť je to jedno. Já jsem levák a nikdy jsem to neřešila a neměla s tím problém – nikdo mi nenadával, nesmál se mi...Naopak, spíš jsem se vždycky cítila taková trochu výjimečná. Doma to vůbec nikdo neřešil a ve škole taky úplně v pohodě. Akorát jsem si v první třídě rozmazávalo písmo, než jsem si vyměnila bombičkový pero za keramický.

Rozdílná situace panovala v době, kdy byla praxe přeučování levorukých dětí posvěcena zákonem a učitelé považovali přímo za čest, že své žáky naučili psát pravou rukou. *Když jste se tehdy ve škole zeptali učitele, kolik má ve třídě dětí píšících levou rukou, hrdě řekl, že žádné,* vystihuje tehdejší situaci F. Synek.¹⁰⁴ Metody přeučování byly v některých případech poměrně hrubé; když nebylo dostatečně efektivní slovní usměrnění, což u dětí se zcela dominantní levou rukou přirozeně být nemůže, přistupovalo se k trestání a znehybňování levé ruky. Tehdejší přeučovací metody vzpomíná v článku napsaném k příležitosti čtyřicetiletého výročí oficiálního respektování leváků dnes sedmdesátiletá bývalá učitelka: *Když*

¹⁰⁴ Kubálková, P. Před 40 lety skončila šikana leváků. <http://www.levaruka.cz> [online]. 9.2.2007, [cit. 2011-06-10]. Dostupný z <http://www.levaruka.cz/pred-40-lety-skoncila-sikana-levaku/>.

*vyučující zjistil, že děti za jeho zády tajně braly tužku do levačky, dostaly přes ruku pořádně rákoskou nebo vařečkou nebo jim zafixovali prsty a zápěstí lepenkou, že v ní nic neudržel.*¹⁰⁵ Trestání používání levé ruky a její znehybňování je starou praxí, související s pravo-levou symbolikou v různých kulturách. Např. etnikum Temne, žijící v severní části Sierra Leone, používá pravou ruku k činnostem týkajícím se horní poloviny těla a levou ruku k činnostem týkající se dolní poloviny těla; porušení tohoto pravidla je velmi nečisté. *Dítě, které ruce používá špatně, má být přísně potrestáno. Nejdřív ze všeho je klepnuto přes prsty, pokud ve špatném počínání pokračuje, je ruka pevně omotána hadry, takže nemůže být používána.*¹⁰⁶

V případě dvou dotazovaných, které zakusily důsledné přeučování levorukosti, nebylo použití fyzického násilí zapotřebí, neboť obě na přeučování přistoupily bez odporu, což s největší pravděpodobností souvisí s autoritou učitelů tehdejší doby. Slovo kantora mělo svrchovanou platnost a obecně ho respektovali žáci i rodiče (jak je zřejmé z výše zmíněných popisů způsobu, jakým se respondenti vztahovali k učiteli, a rovněž z toho, že rozhodnutí školy přeučovat levorukost rodiče všech respondentů respektovali).¹⁰⁷ Instituce školy a autoritativní moc kantora byla ideální půdou pro použití symbolického násilí, k němuž dochází tehdy, jestliže ovládaný nemůže jinak, než vládnoucího (a tedy nadvládu) uznávat, protože k reflektování vztahu mezi sebou a jím disponuje pouze nástroji poznání, které s ním má společné a které nejsou ničím jiným než osvojenou formou vztahu nadvlády. Skrze tyto nástroje se vztahy nadvlády zdají jakoby přirozené, protože ovládaní na ně aplikují kategorie konstruované z hlediska vládnoucích. Uznáním přirozenosti a legitimacy tohoto vztahu a moci, kterou pedagog oprávněně

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Littlejohn, J. Temne Right and Left: An Essay on the Choreography of Everyday Life. In Needham, R. *Right and Left*, s. 292, 294.

¹⁰⁷ Autorita učitele měla kromě *osobnostního* zdroje také zdroj *úřední moci* (o část autority, která vyplývá z tohoto zdroje, byl učitel zbaven „privatizací“ činnosti školy). K tomu více viz Vališová, A. a kol. *Autorita ve výchově*, s. 79.

disponuje, vzniká potvrzení symbolické moci – ta se může uplatňovat jedině za přispění těch, kdo jsou jejím předmětem a kdo ji snášejí právě proto, že ji *spoluvytvářejí*.¹⁰⁸

Iveta (nar. 1960): *Učitel, kterého jsme měli v první třídě, byl poměrně starý a dost konzervativní, když viděl, že, že něco dělám levou rukou, vyloženě ho to rozčilovalo. Trval na používání pravačky, mě ani nenapadlo se vzpouzet, chtěla jsem dělat věci správně – a správně bylo tak, jak řekl pan učitel.*

Helena (nar. 1958): *To vůbec nepřicházelo v úvahu, že bych mohla psát nebo cokoli dělat levou rukou. To bylo nemyslitelné, na úrovni společenských prohřešků – to samé, jako bych sprostě nadávala nebo olizovala nůž nebo nezdravila dospělé. Ani mě samotnou nenapadlo, že bych si tu levou ruku nějak prosazovala.*

Argumentace stran toho, proč je nutné používat pravou ruku, se omezovala pouze na obecné vysvětlení „správnosti“ této praxe; konkrétní odůvodnění učitelé nepodávali (patrně proto, že i oni sami byli nositeli generačně předávaných habitů a symbolických hodnot – a v takovém případě není racionální, logické vysvětlení podstatné). Absence racionálních argumentů však neznemožňuje ani neumenšuje působení moci, neboť symbolická moc se neuplatňuje cestou čiré logiky vědoucího vědomí, ale skrze schémata vnímání, hodnocení a jednání, z nichž sestávají habitusy.¹⁰⁹ Kromě Bourdieuho symbolické moci zde můžeme sledovat fenomén, který Foucault nazývá „politickou technologií těla“. Tato technologie je difuzní, zřídka kdy formulovaná v souvislém a systematickém diskurzu. Do pohybu je uváděna skrze státní aparáty a instituce, ale její pole účinnosti se nachází někde mezi těmito velkými funkcemi a těly samými s jejich

¹⁰⁸ Bourdieu, P. *Nadvláda mužů*, s. 34-35, 39.

¹⁰⁹ Bourdieu, P. *Nadvláda mužů*, s. 37.

materialitou a jejich silami.¹¹⁰ Institucionálně ustavená preference pravé ruky proniká ve výchovně-vzdělávacím procesu do tělesných technik žáků, stává se vtělenou a proto obecně považovanou za normu. Z tohoto důvodu respondentům ani nepřišla na mysl možnost vzpoury. Foucault charakterizuje působící moc nikoli jako vlastnictví, nýbrž jako strategii – jde o to, jakým způsobem je s ní manévrováno, o její techniky, taktiky a uspořádání. Není to tedy nabyté či udržované privilegium vládnoucí třídy, ale účinek strategických pozic; ty, kteří ji nemají, absorbuje, vstupuje do nich a prochází jimi úměrně tomu, jak se oni sami opírají o síly, jimiž na ně působí.¹¹¹ Respondentky byly oněmi silami prodchnuty, pročež přeučování nekladly odpor a naopak se snažily vyhovět požadavkům. Metody přeučování tak byly spíše verbální; učitelé si vystačili s opakovaným nabádáním k používání pravé ruky, případným lehkým plácnutím přes ruku, která „zhřešila“. Moc uplatňovaná z pozice pedagoga prostupovala všemi, kdo ji neměli (tedy všemi žáky), a tak se politická technologie těla projevovala v chování pravorukých spolužáků – ať už v podobě negativně laděných, více či méně žertovných narážek na levoruké spolužáky, nebo v podobě donášení na jejich občasné použití levačky.

Iveta (nar. 1960): *...bylo to hodně náročné a nešlo mi to, pořád jsem měla tendence brát věci do levé ruky. Učitel mě hodně hlídal, a když mě přistihl, jak něco dělám levou, hned mě opravoval a míval u toho různý jízlivosti...párkrát mě plácnul přes ruku, ale to mi tolik nevadilo jako ty řeči. Nejhorší bylo, že se to rychle uchytilo u spolužáků, teda jen u kluků, z holek si nepamatuju, že by některá měla poznámky. Ale kluci mě na to konto zlobili – vždycky, když se mi něco nepovedlo, měli nějaký poznámky o tom, že jsem „levá“, nešikovná apod.*

¹¹⁰ Foucault, M. *Dohlížet a trestat*, s. 61.

¹¹¹ Tamtéž.

Helena (nar. 1958): *Paní učitelka nebyla nějak zlá, že by chtěla děti záměrně trápit a traumatizovat, ale prostě považovala za správné používat pravou ruku. Snažila jsem se to dělat tak, jak se po mně chtělo, ale levačka se mi tam stejně pořád pletla. Fyzické tresty jsem nedostávala, ale v tom přeučování byla velká důslednost, žádné ústupky. Byla přísná a trvala na pravé ruce. Nějaké ty narážky od ostatních dětí jsem občas slyšela, ale brala jsem to spíš jako takové pošťuchování...Ale pamatuju si, že jedna spolužačka, byla to typická šprtka, na mě žalovala, když jsem občas mimoděk použila levou ruku.*

Obě respondentky se shodly v tom, že svou tehdy levorukost vnímaly jako stigmatizaci; přijaly habitus výlučného používání pravé ruky jakožto projevu správného chování a levorukost vnímaly jako odchylku od normálu, která musí být odstraněna.

Helena (nar. 1958): *Brala jsem to tak, že se někde stala chyba, a že když se budu snažit, tak ji můžu napravit. Což jsem úspěšně udělala. S nikým jsem o tom nediskutovala, doma jsme se o tom nebavili, učitelka jim prostě řekla, že mě bude přeučovat, naši neprotestovali – vlastně se o to moc nezajímali, byly jsme doma čtyři děti, takže se spíš starali o tu materiální stránku. Tak jsem si to vyřešila v sobě tak, že jsem dala za pravdu učitelce. Ona měla velký respekt, tenkrát děti všechno, co řekla, braly za svaté. Takže když nechtěla, abych používala levou ruku, pochopila jsem, že to je nějak špatné a upřímně jsem se snažila naučit na pravou.*

Iveta (nar. 1960): *Nepamatuju se, jak reagovali rodiče na to, že mě ve škole začali přeučovat, chci říct – nevzpomínám si na jejich názor na to přeučování, ale prakticky proti tomu nic neudělali, kromě toho, že doma mě nechali, ať si používám jakou ruku chci. Já jsem ale byla houževnatá, snaživá, pečlivá, jedničkářka – a do toho se ta levorukost*

moc nehodila – takže jsem se to přeučení nakonec chtěla i já sama, přišlo mi to tak lepší.

Zkušenosti dalších dotazovaných se školním přeučováním jsou podstatně mírnějšího rázu. Částečně je to dáno víceméně úspěšným přeučením již v předškolním věku. Respondenti, kteří byli vedeni k pravorukosti již od útlého dětství v rodině, neuvádí žádné výrazné školní zážitky s přeučováním; hovoří spíše o dohledu nad tím, aby se udržely již dosažené výsledky, případně o opravování nemnohých „přehmatů“.

Miloš (nar. 1971): *Ironií osudu bylo, že i ve škole jsem narazil na učitelku, která se odmítala smířit s novátorskými vyhláškami a zatvrzele přeučovala leváky na praváky dál. To ale pro mě nebylo nic nového, takže jsem jen pokračoval v nastoupené praxi...*

Marta (nar. 1960): *I když jsem si na pravou ruku docela dobře zvykla už před nástupem do školy a tam jsem se pak snažila taky všechno dělat pravou, stejně to na mě nějak poznali – pamatuju si, jak si mě učitelka jednou vzala stranou a zeptala se, jestli jsem dřív nepoužívala víc levou ruku. To jsem jí potvrdila, ale potom už si ze školy na nic spojeného s levorukostí nepamatuju, ani nevím, jestli to pak třeba ještě probírala s rodiči, už se k tomu potom nevrátila a já jsem si pravou ruku rychle vycvičila.*

Druhým důvodem pro mírnější charakter přeučování levorukosti je oficiálně uložený respektující přístup k levákům, který tam, kde se pro názorovou rigiditu kantorů neujal zcela, vyvolal alespoň zmírnění požadavků na pravorukost – v tomto smyslu se jedná zejména o trvání na „správném psaní“ a respektování levé ruky pro ostatní činnosti. M. Sovák se ve své příručce zmiňuje o zdánlivě závažné námitce učitelů proti levorukosti žáka, týkající se výkonu

psaní, kterou připisuje na vrub školské uniformity psaní pravou rukou a také nedostatečné informovanosti učitelů o tom, jak metodicky vést psaní levou rukou. Dodává, že společně s rozšířením znalosti metodiky pro psaní levou rukou se tato námitka stane bezpředmětnou.¹¹² Bezpředmětnost nějakého počínání ovšem ještě neimplikuje jeho vymizení, čehož je požadavek psaní pravou rukou příkladem. Mnozí učitelé zůstali k pokynu respektovat levorukost žáka při všech činnostech hluší i potom, co byla metodika pro levoruké psaní všeobecně dostupná.

Marcela (nar. 1961): *V první třídě jsem prostě automaticky musela vzít to pero do pravý ruky, ale jenom na psaní. Co se týče třeba střihání nebo kreslení, tak to bylo každému jedno.*

Lukáš (nar. 1986): *Učitelka v první třídě chtěla, abych psal pravou. U ničeho jinýho jí levačka nevadila, ale psát se muselo pravou.*

Také respondent, který nastoupil do první třídy v r. 1995, uvedl, že při krátkém pokusu o jeho přeorientování na praváka šlo pouze o „správné psaní“.

Z toho lze vyvodit, že hlavní příčinou nebyla chybějící dovednost vyučovat psaní levou rukou, nýbrž vůle to dělat – příčiny trvání pedagogů na psaní pravou rukou tedy musíme hledat v jejich názorových postojích, v tom, co formovalo jejich pohled na psaní pravou rukou jako na jedinou správnou možnost.

Synek uvádí, že zatímco při určitých činnostech, např. při práci a v boji, byla levorukost občas připouštěna, při psaní byla zřejmě bezezbytku vymycována. *V archivech a muzeích můžeme objevit staré zbraně a nástroje vyrobené pro levoruké nebo spíše samotnými levorukými a také na obrázcích a soškách nalezneme třeba i levorukého faraóna. Nikdy však nikde nevidíme sošku či obraz*

¹¹² Sovák, M. *Metodika výchovy leváků*, s. 39.

levorukého písaře. Psaní, které bylo původně výsadou „zasvěcených“, se zdá být společně s náboženskými úkony a oficiálním stolováním hlavním konzervačním činitelem při upevňování pravostrannosti ve společenském styku.¹¹³ Dle Hertzovy koncepce determinují rozdílné charakteristiky pravé a levé rozdílnost v pozicích a funkcích, které jsou rukám přidělovány. Jako příklad zmiňuje „posunkovou řeč“ primitivních národů, zejména indiánů severní Ameriky, skrze níž mohou její uživatelé konverzovat, aniž by řekli jediné slovo, pouze za pomoci pohybů hlavy a paží; v tomto jazyce je každá ruka používána v souladu s její „přirozeností“.¹¹⁴ V tomto světle se jeví jako logické, že pro tak významnou činnost jako je psaní, pro činnost zasvěcených, byla určena ruka, která je symbolicky spojována s božstvím, životem, silou, kreativitou. Tomuto schématu odpovídají rovněž další Synkem zmiňované činnosti, které upevňují (či upevňovaly) pravostrannost při společenském styku, tedy oficiální stolování a náboženské úkony; silná a schopná ruka přirozeně zastává také nejvýznamnější funkce.

Dílčí závěr

Rovněž institucionální přeučování levorukosti působilo v duchu symbolické duální opozice pravá-správná, levá-špatná, a tedy i zde zaznívá ozvěna dávných náboženských emocí spojených s pravou a levou stranou. Na rozdíl od domácího prostředí, kde bylo přeučování motivováno převážně ve vztahu ke společnosti (aby nebylo poškozeno dobré jméno rodiny v očích společnosti, aby dítě nebylo společností hodnoceno jako „divné“, příprava dítěte na život v nekompromisně pravoruké společnosti), zde již šlo o sociální instituci se všemi jejími mechanismy. Záměr přeučit levoruké dítě na praváka zde šlo ruku v ruce se snahou o unifikaci společnosti (tj. o to, aby výchovně-vzdělávací instituce vychovala samé „správné“ lidi);

¹¹³ Synek, F. *Záhady levorukosti*, s. 15.

¹¹⁴ Hertz, R. The Pre-eminence of the right hand. In: Needham, Rodney (ed.), *Right...*, s. 14.

levorukost byla zároveň neřestí a výstředností, která narušovala celistvost pravorukého celku.

Přístup instituce školy k levorukosti podléhá časovému vývoji; od radikálního odmítání levorukosti a jednoznačného preferování pravorukosti ve všech činnostech přechází přes částečnou toleranci používání levé ruky k současnému plnému respektování individuální stranové preference.

Závěr

Výzkum nasvědčuje tomu, že duální symbolická klasifikace těla na základě pravé a levé strany fungovala nejsilněji v myšlení a jednání starších ročníků – prarodičů respondentů, tj. takových lidí, kteří byli formováni jednoznačně negativním dobovým přístupem k leváctví. U těchto lidí dominovaly negativní hodnoty, symbolicky spojované s levou stranou, resp. rukou – konkrétní podoba těchto negativních hodnot souvisela s odchylkami od zdravého, správného, normálního. Takové odchylky znamenaly stigmatizaci levorukého jedince a potažmo celé rodiny. Hlavním motivem pro přeučování na úrovni rodiny byla proto skutečnost, že levorukost byla považována za společensky nevýhodnou. Ačkoli rodiče respondentů, kteří byli přeučováni již před nástupem do školy, zřejmě se starší generací nesdíleli intenzitu a vyhraněnost odmítavého postoje k levorukosti, argument společenské nevýhodnosti leváctví přijímali. Vliv rodinného přeučování na přejímání symbolických hodnot pravé a levé ruky byl u respondentů odvislý od způsobu, jakým bylo přeučování prováděno: v rodinách, kde bylo používání levé ruky eliminováno ponejvíce skrze zdůrazňování správnosti používání pravé ruky, nedošlo u respondentů k výraznému přijetí schématu „jsem levoruký – jsem špatný“; naproti tomu v případě, kde bylo odstraňování levorukosti doprovázeno častým slovním znevažováním levorukosti, přijal přeučovaný jedinec svou levorukost jako sociální stigma a následně na něj reagoval jejím potlačováním jak v praktické rovině, tak ve vědomé sebereflexi.

Charakter přeučování levorukosti odehrávající se v rámci školní výchovy variuje v závislosti na době, v níž přeučování probíhalo, a v závislosti na individualitě přeučujícího. Dvě z dotazovaných, které byly přeučovány v šedesátých letech, se setkaly se silným symbolickým hodnocením laterality. Tehdejší přístup výchovně-vzdělávacích institucí byl ještě do značné míry nakloněn

chápaní levorukosti jako špatného návyku, který lze bez následků odstranit; tento trend se odrazil také v osobním přístupu pedagogů, kteří neměli pro metodickou a osvětovou nedostatečnost příliš možností zaujmout k problematice levorukosti individuální postoj. Jejich náhled na používání pravé a levé ruky tak plně odpovídal vžitým náboženským představám a emocím, které hodnotí pravou a levou stranu podle jasného schématu, v němž levá hostitelkou zlých, destruktivních energií, zatímco v pravé pulzuje božství, život a dobro. Tento přístup byl skrze tehdejší silnou autoritu pedagoga přejímán dětmi, a to jak levorukými z hlediska náhledu na vlastní levorukost, tak pravorukými v jejich hodnocení levorukých spolužáků. Proto respondentky, které byly přeučovány za těchto okolností, přistoupily na požadovanou preferenci pravé ruky s ochotou toho, kdo se chce zbavit nepříjemné neřesti, vzniklé za neznámých, politováníhodných okolností. Ačkoli ještě v sedmdesátých letech bylo přeučování levorukosti běžnou praxí, jak dokládá výpověď respondenta, který se ve škole setkal s kontrolou jeho v dětství nabyté pravorukosti, v této době se již začínal šířit individuální přístup k levorukosti, podporovaný jak metodicky, tak názorově. Tento přístup se sice plně ujal až o zhruba tři desetiletí později, avšak již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let nacházel své částečné uplatnění, a to zejména v případě v respektování levorukosti pro jiné činnosti než psaní. S tímto přístupem má zkušenost jedna respondentka, která nastoupila do první třídy rok po oficiálním pokynu respektovat levorukost, a dva respondenti nastoupivší do první třídy počátkem devadesátých let. V této době již nebylo snaze přeučovat levorukost přáno; autorita pedagoga, který by si dříve takovou praxi mohl vynucovat, poklesla jak v očích žáků, tak v očích rodičů. Rovněž význam symbolických hodnot připisovaných levé a pravé ruce slábl, směřující k jejich hodnotovému nerozlišování, které nastalo během několika následujících let. Krátký orientační průzkum mezi leváky narozenými v devadesátých letech ukázal, že současná společnost

přistupuje k levorukým lidem liberálně; legislativní opatření z roku 1967 již v praxi nabylo platnosti, duální symbolika pravé a levé strany ustoupila ve společenském přístupu k lateralitě rukou do té míry, že spojovat do vzájemné souvislosti slova levorukost a stigma je pro současné dospívající leváky nejen něčím naprosto neznámým, ale také značně překvapujícím. Současný stav společnosti tedy odpovídá tomu, k čemu před více než sto lety vyzýval Robert Hertz – totiž osvobození od protikladu dobra a zla, propojeného s protikladem pravé a levé, a tím osvobození levé ruky z démonického, paralyzujícího zakletí. Konkrétní okolnosti a souvislosti zřejmého poklesu významu spojovaného s pravorukostí a levorukostí jsou předmětem dalšího bádání, avšak jako vysoce pravděpodobná se jeví souvislost se zvyšující se sekularizací, tedy stále menším důrazem kladeným na rozlišování sakrálního a profánního.

METODICKÝ POKYN MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A KULTURY, UVEŘEJNĚNÝ VE VĚSTNÍKU MŠK, „O VÝCHOVĚ A VZDĚLÁVÁNÍ LEVORUKÝCH DĚTÍ“

Zvýraznění zásady individuálního přístupu učitelů a vychovatelů k žákům a zásady respektování individuálních vlastností žáků vyžaduje, aby byl brán zřetel také na levoruké žáky.

Při zjišťování levorukosti se učitelé a vychovatelé opírají o sdělení rodičů (zákonných zástupců), popřípadě školního lékaře; ve složitých a sporných případech si mohou vyžádat posudek krajské pedagogicko-psychologické poradny nebo okresního či krajského logopéda.

Výchova levorukého dítěte musí být jednotná, a proto učitel a vychovatel cílevědomě podporuje přednostní používání vedoucí levé ruky při všech činnostech dítěte (zvláště při výuce psaní, kreslení a pracovnímu vyučování) ve škole, mimo školu i v rodině.

Zvláštní pozornost věnují učitelé a vychovatelé těm levorukým žákům, kteří již byli přecvičeni na ruku pravou a v důsledku toho byl u nich narušen psychický vývoj.

Při výchově, vyučování a jakékoli práci levorukých žáků se učitel a vychovatel řídí výchovnými zásadami ve smyslu metodického pokynu ministerstva školství a kultury obsaženého v metodické příručce k tomu účelu vydané (Miloš Sovák „Metodika výchovy leváků“).

K docílení jednoty výchovného působení školy a rodiny uspořádá škola pro rodiče dětí levorukých po zahájení školního roku odborné semináře a konzultace.

Uvedený pokyn nabývá účinnosti dnem vyhlášení.

Seznam použitých zdrojů

Monografie, sborníky

- Bourdieu, P. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-775-5.
- Bowie, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.
- Doležalová, I.; Hamar, E.; Bělka, L. *Náboženství a tělo*. Brno: Malvern, 2006. ISBN 80-210-4115-3.
- Douglas, M. *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: ISBN 0-415-06608-5.
- Drnková-Pavlíková, Z.; Syllabová, R. *Záhada leváctví a praváctví*. Praha: Avicenum, 1983. ISBN 80-201-0113-6.
- Durkheim, É. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenh, 2002. ISBN 80-7298-056-4.
- Foucault, M. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.
- Healey, J. M. *Leváci a jejich výchova*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-701-9.
- Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.
- Jenks, C. (ed.). *Core Sociological Dichotomies*. London: SAGE Publications, 1998. ISBN 0-8039-7979-7.
- Koukolík, F. *Odlišné dítě*. Praha: Vyšehrad, 1994. ISBN 80-7021-097-4.
- Lenk, L.; Svoboda, M. a kol. *Veselé tropy*. Plzeň: Antropoweb v produkci Dokořán, 2007. ISBN 978-80-86569-88-8.
- Malina, J. et al. *Antropologický slovník*. Brno: CERM, 2009. ISBN 978-80-7204-560-0.

- McManus, C. *Right Hand, Left Hand: The Origins of Asymmetry in Brains, Bodies, Atoms and Cultures*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2002. ISBN 0 297 64597 8.
- Needham, R. *Right & Left: Essays on Dual Symbolic Classification*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1973. ISBN 0-226-56995-0.
- Parkin, R. *The Dark Side of Humanity: The Work of Robert Hertz and its Legacy*. Amsterdam: Harwood, 1996. ISBN 3-7186-5861-5.
- Sovák, M. *Metodika výchovy leváků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966. ISBN 14-037-66.
- Synek, F. *Záhady levorukosti*. Praha: Horizont, 1991. ISBN 80-7012-054-1.
- Šlesingerová, E. *Imaginace národních genů a vtělená sociální teorie*. Brno, 2008. 139 s. Dizertační práce. Masarykova univerzita.
- Šenková M. *Vědomé tělo a jóga: perspektiva holismu*. Brno, 2007. 46 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita.
- Zoche, H. J. *Vidím svět i z druhé strany; mimořádné schopnosti leváků*. Banská Bystrica: Ikar, 2006. ISBN 80-249-0647-3.

Články (tištěná periodika, internet)

- Arabadžiev, S. *Násilí ve společnosti* [online]. 2008. Šikana učitelů. Dostupné z www: <<http://sikana.i-extra.net/sikana-ucitelu/>>.
- Crabtree, V. *Vexen Crabtree's Live Journal* [online]. 2002. The Left Hand Path. Dostupné z www: <<http://www.dpjs.co.uk/lefthandpath.html>>.
- Eggan, F. General and Ethnology: Death and the Right Hand. Robert Hertz. *American Anthropologist*. 1961, 63, 3, s. 599–600.
- Erban, V. *Kategorie „nečistého“ v symbolické antropologii Mary Douglasové* [online]. 2005. eAmos. Dostupné z www:

<http://www.eamos.cz/amos/kfi/modules/low/kurz_text.php?id_kap=1&kod_kurzu=kfi_246>.

- Isnart, C. Recent papers about Robert Hertz and St. Besse. *Etnografica*. 2009, 13, 1, s. 215-222. Dostupné z www: <<http://www.scielo.oces.mctes.pt/pdf/etn/v13n1/v13n1a12.pdf>>.
- Kubálková, P. Před 40 lety skončila šikana leváků. <http://www.levaruka.cz> [online]. 9.2.2007. Dostupný z www: <<http://www.levaruka.cz/pred-40-lety-skoncila-sikana-levaku/>>.
- Lock, M. Cultivating the Body: Anthropology and Epistemologie of Bodily Practise and Knowledge. *Annual Review of Antropology*. 1993, 22, s. 133-155. Dostupný z www: <http://isik.zrc-sazu.si/doc2009/kpms/Anthropology_of_the_Body.pdf>.
- Neilson, B. On the Ambiguity of Ambidextrousness, or, What is an Innovative Action? *Comparative Literature and Culture* [online]. 2010, 4. Dostupný z www: <<http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol12/iss4/6>>.
- *Skaut.org* [online]. 2003. Skauting. Dostupné z <<http://www.skaut.org/skauting.svet.php>>.
- Silverman, M. G. Natural Symbols: Explorations in Cosmology. Mary Douglas. *American Anthropologist*. 1971, 6, s. 1293-1295. Dostupný z www: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1971.73.6.02a00030/pdf>>.
- Synek, F. *ArchArt* [online]. 2011. Levákům. Dostupné z <<http://www.archart.cz/new/czech/levaci/otazky.htm>>.
- Syřiště, I. *Pedf.cuni* [online]. 2008. Škola jako síť vztahů. Dostupné z <http://praxe.pedf.cuni.cz:8080/Plone/skripta-kapitoly-ze-skolni-pedagogiky-a-skolni-psychologie-15_skola_jako.pdf>.

- Šmausová, G. *Ženy a věda* [online]. 2008. Kdopak by se genderu bál? Dostupné z [www: <http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf](http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf) >.